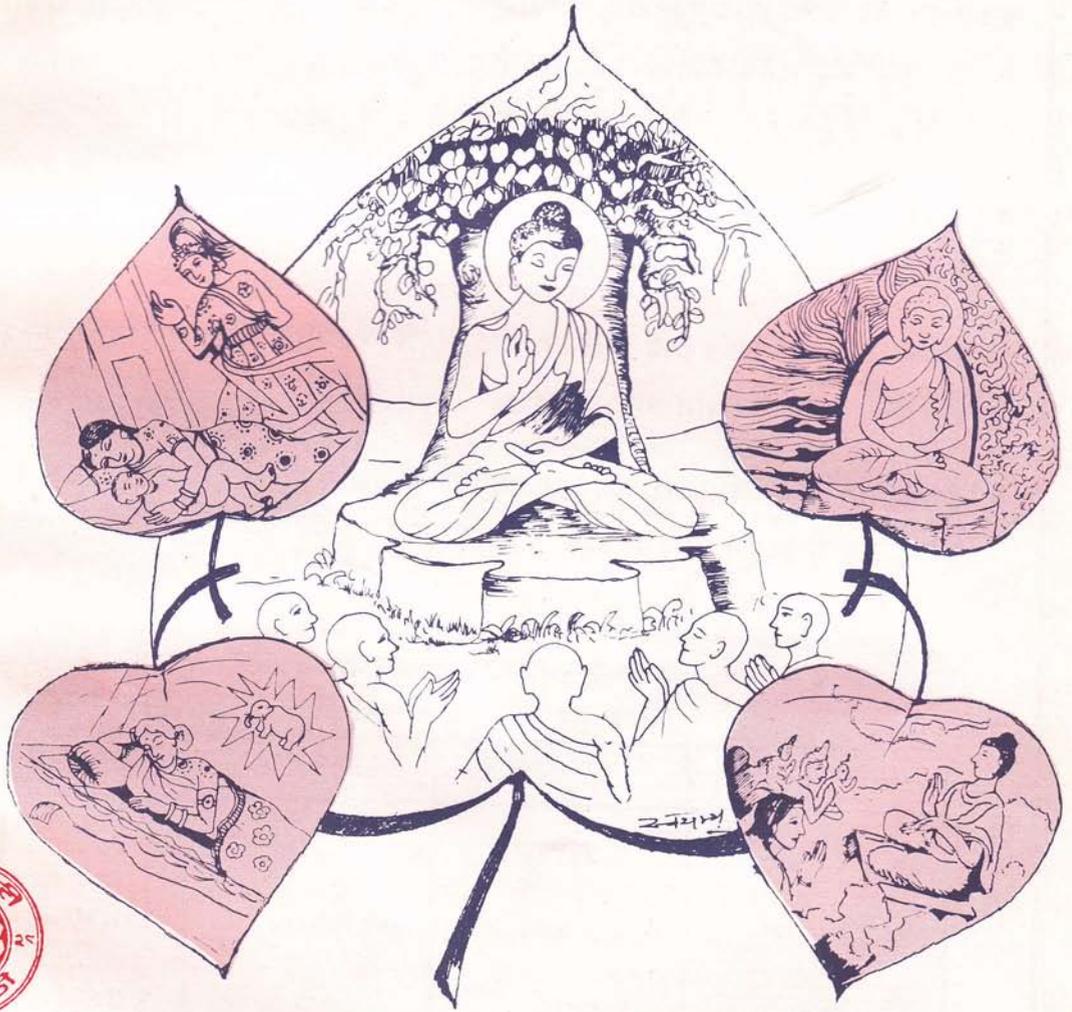

नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक

आनन्द भूमि

वर्ष - २३

अंक - ३

आषाढ पूर्णिमा

नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक पत्रिका

आनन्दभूमि को हार्दिक अनुरोध

नेपाली र नेपालभाषा दुई बेग्ला बेग्लै भाषामा हरेक महिना पूर्णिमाको दिन प्रकाशित हुँदै आइरहेको यस बौद्ध मासिकलाई सबैबाट सहयोगको अपेक्षा राख्दछ ।

- पाठकवर्गले यस्को ग्राहक बनी सहयोग गर्नुहुनेछ ।
बार्षिक रू. ६०/- दुवै भाषाको लिएमा - रू. १००/-
- लेखक वर्गले बुद्ध धर्म तथा दर्शन सम्बन्धी अनुसन्धानात्मक तथा श्रृजनात्मक लेखहरू पठाई सहयोग गर्नुहुनेछ ।

उपत्यका भन्दा बाहिरका लेखकहरूबाट पनि स्थानीय बौद्ध गतिविधिहरू तथा लेखहरू पठाई सहयोग गर्नु हुनेछ ।

- उद्योगपति तथा व्यापारी वर्गबाट आफ्नो व्यवसायको विज्ञापनहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुनेछ ।

विज्ञापन दर

स्थान	पूरा पेज	आधापेज	चौथाई पेज
अन्तिम कभर	३,०००/-	१,६००/-	
भित्री कभर	२,०००/-	१,१००/-	६००/-
भित्री पेज	१,०००/-	६००/-	४००/-

छूट:- बाह्र अंकमा दिनेलाई २०%, ६ अंक लाई १५%, ३ अंक दिनेलाई १०%

आनन्द भूमि

वर्ष-२३, अङ्क-३, ब० सं० २५३९, आषाढपूर्णिमा

नत्थि रागसमो अग्निं नत्थि दोससमो कलि ।
नत्थि खन्धसमा दुक्खा नत्थि सन्तिपरं सुखं ॥

★ ★ ★
यो संसारमा रागसमान आगो अरु छैन, द्वेषसमान मल अरु छैन, पञ्चरकन्धरूपी शरीरसमान दुःख अरु छैन र निर्वाणप्राप्तिरूपी शान्तिसमान सुख अरु छैन ।

★ ★ ★
(एकजना केटीको विवाहको उत्सवमा भिक्षुसङ्घसहित तथागत बुद्धलाई निमन्त्रणा गरी दानप्रदान गरिरहेको बेला ती केटीले भिक्षुसङ्घको सेवा सुश्रुषामा र यथाउतीको काममा तल्लीनका साथ लागिरेको जन्तका साथ आएका उनका हुनलागेको लोभले केटीको क्रियाकलापमा डाह गरी आफू कसको सत्कारकार्यमा नलागी ती केटीलाई सोध तानेर आफ्नो बाहुपासमा राख्ने मन गन्यो । भगवान्ले यो कुरा थाहापाई ती केटीलाई उपायपूर्वक त्यहाँबाट अरु ठाउँमा सारिदिनुभयो । आफ्नी हुनलागेको पत्नीलाई नदेखी उनले भगवान्को मुखमा मात्र ताकेर हेरिरहेको देखी भगवान्ले उनको अगाडि यो गाथा भन्नुभएको हो ।)

प्रधानसम्पादक

भिक्षु कुमार काश्यप
सम्पादक

सुवर्ण शाक्य, बटुकृष्ण शर्मा,
अष्टमुनि गुभाजू

व्यवस्थापक

भिक्षु अनिरुद्ध

सह-व्यवस्थापक

तीर्थनारायण मानन्धर

व्यवस्थापन सहयोगी

त्रिरत्न मानन्धर, मदनरत्न

तुलाधर, सुरेश महजंन

वितरणव्यवस्था

भिक्षु प्रज्ञामूर्ति

विज्ञापनव्यवस्था

संघरत्न शाक्य

कलासमायोजन

स्वयम्भूरत्न वज्राचार्य

प्रधानकार्यालय- आनन्दकुटीरविहार, स्वयम्भू, काठमाडौं, पौ० ब० न० ३००७, फोन- २७१४२०,
नगरकार्यालय- धर्मचक्रविहार, बागवजार, (समय- साँझ ५ बजेदेखि ७ बजेसम्म ।)
मुद्रक- ॐ प्रिन्टिङ्ग प्रेस, ॐ बहाल, काठमाडौं ।

सम्पादकीय

धर्ममा अन्धभक्ति

धर्मको परिभाषा जहाँ जस्तोमुक्त गरिएता-
पनि बुद्धका अनुसार धर्म भनेको बुद्धको आफ्नै
उपदेश हो । धर्मलाई अनुशासित पाने भएको ले
बुद्धलाई शास्ता भनेको हो । बुद्धले आफूलाई
सबैले शास्ता भनेपछि आफ्नो निर्वाणपछि
आफ्नो उपदेश र शिक्षा नै शास्ता हुनेछ भनी
भन्नभएको छ । यसअनुसार धर्मको शरणमा
जान् भनेको बुद्धको उपदेशलाई पालनगर्नु
हो । 'धर्म शरणं गच्छामि' भन्दैमा धर्मको शरण
गएको ठहर्दैन, बुद्धोपदेशलाई पालन गरेमा
नै धर्मको शरण गएको हुन्छ ।

धर्मको अर्थ जस्तो भएपनि मानिसले विश्वास
गरेपछि शब्दमात्र पनि धर्म नै हो भन्ने साधा-
रण मानिस सोच्रन् र त्यही शब्द दोहो-याई
तेहो-याइरहन्छन् । धारणी, स्तोत्र र पाठहरू यस
सोचाइको उपज हुन् । यही धर्मप्रतिको भक्ति हो ।
मानिस एकोहोरो भक्तिलाई नै मुक्ति ठान्दछन्,
यो उसको अन्धभक्ति हो । जसले जे भनोस्
आफूलाई छाप परेको कुरालाई शतप्रतिशत
विश्वास गर्नु सामान्य मानिसको स्वभाव हो ।
वानि परेपछि त्रिणेत्र मानिस पनि वानिको पछि
लाग्छन्, यो पनि मानिसको एउटा स्वभाव
हो ।

अन्धभक्तिले मानिसलाई एकोहोरो बना-
उँछ । एकोहोरोत्त लक्ष्यप्राप्तिमा अनिवार्य
कुरा हो भने लक्ष्यप्राप्तिसम्मलाई एकोहोरो
नभई त्यसभित्रका उचित अनुचित व्यवहारप्रति
पनि ख्याल राख्नु त्यसको लागि ठूलो सहायता
हुनेछ । भावनामा आँखा चिम्लनु राम्रो तर
छरछिमेकीभावनाहरू त्यस अनुकूल छन्
कि छैनन् हेर्नु र त्यसप्रति होश राख्नु भावना-
लाई सहोमार्गमा डो-याउने क्रिया अपनाउनु भने

नितान्त आवश्यक छ । भक्तिमा अतिपन सृजना
हुन्छ । कुनै कुरामा बढी संलग्न हुन्छ भने बढी
प्रशंसा हुन्छ । अतिप्रशंसाले नकारात्मकता
उब्जाउँछ । अनि अर्थ अनर्थ हुन जान्छ । दौड
प्रतियोगितामा अति वेगले दौडनेने प्रतियोगिता
जित्न सक्दैन, शक्ति सन्तुलनमा राखी निरन्तरता
कायम राख्न सक्नेले दौडमा विजय हासिल
गर्दछ । काम सधैं बाधाजनक हुन्छ । बाधाको
निराकरण गर्दै कार्यअग्रसरता रहेमा उद्देश्य पूर्ति
अवश्यम्भावो हुनेछ ।

धर्मको मर्म बुझ्नेहरू भक्त हुन्छन् भने, मर्म
शर्म नबुझ्नेहरू अन्धभक्त हुन्छन् । अशिक्षाले
अन्धभक्तिपनमा स्थापित गर्छ । अन्धभक्तिको
अर्को अर्थ हठवादिता पनि हो । सरलप्रकृतिका
सामान्य जीवन बिताएका सीधा सोझा मानिस
अन्धभक्त भएमा त्यो त्यसको दोष नहुन सक्छ
र मात्र त्यसको अविद्या र अशिक्षा नै मूल कारण
हो भन्न सकिन्छ तर समाजमा प्रतिष्ठा पाएका
जान्ने बुझ्ने मानिसका व्यक्ति अन्धभक्तिमा लाग्छ
भने त्या या त त्यसको कुटिल चाल हुन सक्छ
या त्या त्याकथित प्रतिस्थित बनिरहेको हुन्छ ।
भक्तले विचार गर्नुगर्ने एउटा कुरा हो कि कुनै-
पनि वस्तु सधैं एकनास रहँदैन र एक परिस्थि-
तिको कुरा अर्को परिस्थितिसंग असंगत रहने
हुन्छ । परिस्थितिअनुकूल भक्तिभावको पछि
लाग्नु आफ्नो र अरू बन्धुहरूको पर्यन्त हित हुने
कुरा हो भने युगसापेक्ष नभएका भक्तिभावहरू
कोरा अन्धभक्ति हुनेछन् । अतिभक्ति र भक्ति-
हीनता दुवै बुद्धको धर्ममा असंगत कुरा हुन् ।
वास्तविकतालाई अँगाली अगाडि बढ्नु बुद्धको
शिक्षा हो, मध्यम मार्ग हो ।

बुद्धधर्मको प्रारम्भिक तह पञ्चशील

- सति धारणा:

(परियत्ति सद्धम्मपालक प्रवेश तृतीय वर्ष)

महाकाण्हिक भगवान् बुद्धले बहुजन हित र बहुजन सुखको निमित्त ४५ वर्षसम्म निरन्तररूपमा धर्मोपदेश गर्नुभएको थियो । नहान्ने २५०० वर्षअगाडि जुन उपदेश दिनुभएको थियो ती उपदेशहरू अहिलेको युगमा पनि उतिकै ताजा र महत्त्वपूर्ण छन् किनभने वहाँको उपदेश सत्यमा आधारित व्यावहारिक छ, शान्तिमय छ र लोकप्रिय छ । भगवान् बुद्धले दिनुभएको उपदेशको मुख्य आधार नै शील, समाधि र प्रज्ञा हुन् । शील भनेको सदाचार, सद्ब्यवहार हो, शरीर र वचनलाई संयम गर्ने र खराब आचरणबाट बच्ने नैतिक आचरण हो । समाधि भनेको मनलाई बसमा राख्ने ध्यान हो भने प्रज्ञा भनेको सांसारिक दुःखबाट मुक्त हुने अनित्य, दुःख र अनात्मको ज्ञान हो । यी तीन शिक्षाहरूमध्ये शील बुद्धधर्मको आधार हो । शील विभिन्न प्रकारका छन् । तीमध्ये पञ्चशील बुद्धधर्मको प्रारम्भिक तह हो ।

पञ्चशील समाजमा प्रतिष्ठितरूपले सुखपूर्वक जीवनलाई र सभ्य गुणयुक्त आदर्श जीवनलाई सुवासित गर्नेलाई नभै नहुने, समाज सुव्यवस्थित गर्ने मानवधर्म हो । मनुष्य एक सामाजिक प्राणी हो । सामाजिक आस्था तथा प्रतिष्ठा प्राप्तिको निमित्त मानिस अति इच्छुक भएको हुन्छ । बिना नैतिकता यो आकांक्षा पूर्ति गर्न सम्भव छैन । पञ्चशीलमा ५ वटा शिक्षापदहरू छन् । ती हुन्-

१. प्राणी हिंसा नगर्नु- कुनैपनि जीवित प्राणीको हत्या नगर्नु वा हिंसा नगर्नु पहिलो शिक्षापद हो । यस शिक्षापदले प्राणीहरूप्रति दया, माया, करुणाको भावना पैदा गराउँछ । धम्मपदमा यसरी उल्लेख गरिएको छ- "दण्ड देखेर सबै डराउँछन्, मृत्यु देखेर सबै काँप्छन्, सबै प्राणीलाई ज्यानको माया लाग्छ, त्यसकारण आफू झैँ सम्झी कुनै प्राणीको हिंसा नगर्नु र नगराउनु ।"

यो शीलको अभावले गर्दा द्वेष र क्रोधको भावना वृद्धि भई हिंसात्मक प्रवृत्तिको वृद्धि भई अशान्ति फैलिएको छ । यसकारण पञ्चशीलको शील अहिंसाशिक्षालाई पालन गर्नुपर्दछ ।

२. चोरी नगर्नु- चोरी नगर्नु दोस्रो शिक्षापद हो । अर्काको अधिकारमा रहेको सजीव वा निर्जीव वस्तुमा लोभ गरी आफ्नो बनाउनु, चोरी लिनु, सार्वजनिक सम्पत्ति मिच्नु, दुरुपयोग गर्नु, जङ्गल काँड्नु, बिजुली चोर्नु र घूस खानु जस्ता अनैतिक कार्यबाट अलग रहनु यस शीलअन्तर्गत पर्दछ ।

३. व्यभिचारी नबन्नु- यो पञ्चशीलको तेस्रो शिक्षापद हो । परस्त्री र परपुरुषगमन नगरी लोभ र स्वास्नीमा राम्रो सम्बन्ध राख्नु दाम्पत्यजीवन सुखमय हुनुको कारण हो । भनिएको छ, यौन भन्ने

विषयमा कहिल्यै तृप्त वा सन्तोष हुँदैन जसरी नुनिजो पानी पिउँदा कहिल्यै प्यास भेटिँदैन बरु झन् प्यास बढ्दछ । यस शीलको अभावले गर्दा लोग्ने स्वास्नीबीच झगडा र सम्बन्ध विच्छेद आदि नराम्रो वातावरण सृजना हुने गर्दछ । अजकाल प्रचारमा आएका एड्स जस्तो भयानक रोगको मूल कारण नै यो शीलको पालन गर्न नसक्नाले हो ।

४. झूठो नबोल्नु— झूठो नबोल्नु चौथो शील हो । असत्यलाई सत्य, सत्यलाई असत्य भनी बोल्नु, अरुको इज्जत प्रतिष्ठा आघात गर्ने गरी बोल्नु, चित्त दुख्ने गरी कडा वचन बोल्नु र चुगलि गरी झगडा हुने बोलि बोल्नु वचनबाट हुने खराब काम हुन् । यसबाट बच्न यो चौथो शीललाई पालन गर्नुपर्दछ । यो शीलको अभ्यासले गर्दा आफूलाई मात्र फाइदा हुने होइन यसले अरुलाई पनि फाइदा हुन्छ । यसैले धम्मपदमा यसरी भनिएको छ— “अनर्थं पदं भएका सहस्र वाक्य बोल्नुभन्दा सार्थकं पदं भएको एउटामात्र वचन बोल्नु श्रेष्ठ छ, जुन पद सुन्नाले शान्ति मिल्दछ ।”

यसरी यो चौथो शिक्षापत्रले वचनबाट हुने गुडतालाई जोड दिइएको छ ।

५. सुरापानबाट विरक्त रहनु— रक्सी, बियर जस्तो मादक पदार्थबाट अलग रहनु वा टाढा रहनु पञ्चशीलको पाँचौं शील हो । यो नियमको पालन नगर्नाले एकतिर आफ्नो मानसिक सन्तुलन बिग्रने हुन्छ भने अर्कोतिर परिवार र समाजमा अज्ञान्ति मचाउँछ । आज आधुनिक सभ्यताको नाउँमा रक्सी, चुरोट र लागू पदार्थहरू सेवन गर्ने संस्कारलाई अंगाल्न पुगेका ले यसको नराम्रो प्रभाव परेको समाजमा देखिएका छन् । सुरापान गर्दा स्मरणशक्ति हीन भएर जाने, धन सम्पत्ति

विनाश हुने, निर्लज्ज हुने, विरवास गुमाउनुपर्ने, आफ्नो शरीरमा रोग लाग्ने र कलह वृद्धि हुने कुरा स्वतः सिद्ध छ । यस्ता बेफाइदालाई हृदयंगम गरी यस्तो दुराचरणबाट अलग हुनुपर्दछ ।

यो उल्लिखित पञ्चशीललाई राम्ररी पालन गर्ने शीलवान् व्यक्तिलाई प्राप्त हुने उपलब्धिको बारेमा बौद्धसाहित्यमा यसरी उल्लेख गरिएको छ ।—

क) शीलवान् व्यक्तिले जागृत भई सक्रिय हुने हुनाले धेरै धन-सम्पत्ति लाभ गर्न सकिने हुन्छ ।

ख) ख्याति प्राप्त तथा यश कीर्ति फलिएको हुन्छ ।

ग) जुनसुकै सभामा र परिवर्द्धमा गएपनि इज्जत पाउँछ, निर्भीक हुन्छ ।

घ) मरणअवस्थामा छटपटी नभई होशियार भएको हुन्छ ।

ङ) मरणपछि सुगति पाउँछ ।

यी सबै नैतिक चरित्रवान् व्यक्तिलाई प्राप्त हुने महान् उपलब्धि हुन् । जुनसुकै धर्ममा लागेको व्यक्ति किन नहोस् यस शीललाई व्यवहारमा उतार्न सकेमा हित, सुख र कल्याण हुने कुरामा हुइमत हुँदैन । यसैले धम्मपदमा भनिएको छ— “दुश्शील दुराचारी भई सय वर्ष जीउनुभन्दा सदाचारी र ध्यानी व्यक्तिको एक दिनको जीवन नै बेस छ ।”

यस्तो महत्त्वपूर्ण शील भएर नै पञ्चशीललाई गौरवपूर्वक सुरक्षा गर्न योग्य भएर ‘गृहधर्म’ भनिएको छ । आर्य सत्पुरुषहरूको धर्म भएर ‘आर्यधर्म’ पनि भनिन्छ । गृहस्थीहरूले रक्षा गर्नुपर्ने भएर ‘गृहस्थशील’ पनि भनिन्छ । त्यस्तै नित्यरूपले पालन गर्नुपर्ने शील भएको ले ‘नित्यशील’ पनि भन्ने चलन छ । विश्व सम्राट् चक्रवर्ती विधान नै पञ्चशील भएको कुरा त्यस

बेलाको देश, राष्ट्र र समाजमा सुरक्षाद्वारा व्यवस्थित भएको कुरा विभिन्न धर्मग्रन्थहरूमा उल्लेख भएको पाउँछौं । विशेषतः बौद्धधर्मग्रन्थमा चक्रवर्ती राजाहरूले शासन गर्दा विशेष कानून अथवा विधान भनेर छुट्टै निकाय छैन । पञ्चशीलद्वारा नै शासन सञ्चालन हुन्थ्यो । त्यसैले पञ्चशीललाई चक्रवर्तीनियम पनि भनिन्छ ।

पञ्चशीलको प्रभाव जति जति हात्रो मतमा पर्छ उति उति नै हामीमा संकीर्णता, स्वार्थीस्वभाव, अहम्-भाव तथा मोह घट्दै जान्छ र उदारता, मंत्री, पवित्रता, करुणा र शान्तिले हात्रो मन प्रभावित भएको हुन्छ ।

त्यसैले प्रत्येक बुद्धजयन्तिले स्मरण गराउँछ कि शीलाचारी, सदाचारी बनों, आचरणलाई त्यागौं ।

बौद्धतीर्थ

-सिद्धिरत्न कसाः

रक्षा गर्नुपन्यो यो शाक्यसिंहको कीर्ति है ।

महापुरुष बुद्धको कार्य-क्षेत्र बुझ्नु है ।

शाक्यमुनिको धर्म-राज्य चार क्षेत्र छ है ।

शाक्यमुनि जन्म भयो लुम्बिनीउद्यानमा है ।

दर्शनीय बनको महिमा जान्नुपन्यो है ।

उच्च बोधिज्ञान प्राप्त बुद्धगया स्थान है ।

जान्नुपर्ने ज्ञान शाक्यमुनिले पाएछ है ।

सारनाथ भन्ने स्थान अद्यापि छंदै छ है ।

धर्मचक्रप्रवर्तन पहिले गरेका है ॥

शालबृक्ष भएको स्थान कुशिनगर है ।

महापरिनिर्वाण बुद्धले पाए है ॥

यही चारवटा महान् पदवी प्राप्ति है ।

जगत्लाई हित हुने शाक्यसिंहले गरे है ॥

प्रशान्तादि सागर नै तीर्थ भनी भन्यो है ।

पाउँदैन यति पुण्य जान्नु छ नरले है ॥

-अनु. दिव्यरत्न तुलाधर

पाल्पामा बुद्धधर्म - एकसंक्षिप्त विवरण

-उप-प्रा. छत्रराज शाक्य

इतिहास

बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी, शाक्य गणराज्य कपिलवस्तु, देवदह वा कोलीय राज्य आदि क्षेत्रहरू पाल्पाको नजिक पर्ने हुँदा भगवान् बुद्धकै पालादेशि प्रयत्न दशपूर्व छठौं शताब्दीदेखि पाल्पाक्षेत्रमा पनि बुद्धका अनुयायीहरू भएको अनुमान गर्न सकिन्छ। सम्राट् अशोकको पालामा कोलीय र कपिलवस्तु गणराज्यहरू अशोककालीन भारतीय साम्राज्यको अंग भएका थिए। अशोकले आफ्नो साम्राज्यलाई बौद्ध घोषित गरेको हुँदा, एक प्रकारले तत्कालीन पाल्पा क्षेत्रलाई पनि बौद्धक्षेत्र भन्न सकिन्छ।

बुद्धकाल र त्यसपछि पनि राजगृह, पाटलीपुत्र, काशी, कोशलराज्य र भोटको बीच व्यापार नेपाल भएर नै चलेको थियो। त्यसबेला व्यापारीहरू, बौद्ध प्राचार्यहरू, भिक्षुहरू भारतबाट गण्डकीक्षेत्र र काठमाडौं भएर तिब्बततिर जान्थे। अतः यी बौद्धहरूको प्रभाव पाल्पा क्षेत्रमा निश्चय पनि परेको हुनुपर्दछ। किरातकालमा तराईप्रदेशका मल्ल एवं बौद्धहरू गण्डकीप्रदेश अर्थात् पाल्पातिर पनि आएर बसेको इतिहासबाट स्पष्ट हुन्छ। सम्राट् अशोकले २४५ इ. पू. मा लुम्बिनीमा अशोकस्तम्भ खडा गरे। चिनिया बौद्धतीर्थयात्री फाहियान, ह्वेन सांगले क्रमशः चौथो र सातौं शताब्दीमा कपिलवस्तुक्षेत्रको भ्रमण गरे। भिक्षु अतिसा दीपंकर पाल्पा हुँदै एघारौं

शताब्दीमा तिब्बत पुगे। यी घटनाहरूले पाल्पाक्षेत्र बौद्धगतिविधिबाट प्रभावित भएको स्पष्ट हुन्छ। पन्ध्रौं शताब्दीमा पाल्पाको उत्तरी क्षेत्र मनाङ र मुस्ताङमा पनि शाक्यपा एवं काश्युपा बौद्धसम्प्रदायको विकास भइसकेको थियो।

१६ औं शताब्दीमा पाल्पामा सेनवंशको शासन शुरू भएपछि, सेन राजाहरूले ठाउँ ठाउँमा बिहार-हरूमा गुठी स्थापना गरेको, राजा मुकुन्दसेन प्रथमले काठमाडौंमा तथागतलाई छत्र चढाएको, रणबहादुर सेनको लागि वि. सं. १८६२ मा बौद्धविद्वान् भ्रमूता नन्दले "स्वप्नपरीक्षा" ग्रन्थ लेखेको आदि घटनाहरूले सेनकालमा पाल्पामा बौद्धगतिविधि पर्याप्तमात्रामा भएको स्पष्ट हुन्छ।

आधुनिक काल-

वि. सं. १८६३ मा काठमाडौंबाट आएका कालिगढ मुन्दर बाँडाले तानसेनको श्रीमसेनटोलमा ढुंगाको चैत्य स्थापना गरेपछि पाल्पामा बुद्धधर्मको नयाँ आयाम प्रारम्भ भएको मान्नुपर्दछ। त्यसबेला सम्म तानसेन पाल्पामा बौद्धभर्गी शाक्य वज्राचार्य-हरूको संख्या पर्याप्त भैसकेको अनुमान गर्न सकिन्छ। चैत्य स्थापना भएपछि बुद्ध एवं चैत्य पूजा गर्ने, बिहार-मा जाने गतिविधिमा वृद्धि भएको हुनुपर्दछ यसरी सो चैत्य प्रतिस्थापित आनन्दबिहारको स्थापना भए पछि तानसेन पाल्पामा बुद्धधर्मको विकास बढ्दै

गएको भान्नुपर्दछ ।

बौद्धविहारहरू-

हालसम्म पाल्पामा निम्नानुसार विहारहरू स्थापना भएका छन् । पहिलो वि. सं. १८६३ मा स्थापना भएको भीमसेनटोलको आनन्दविहार सबभन्दा पुरानो विहार हो । दोस्रो वि. सं. १९८५ मा टक्सारटोलमा स्थापित महाचैत्यविहार हो । यी दुवै विहारहरू पाल्पाका प्रमुख विहार हुनुका साथै वज्रयानी र थेरवादी मिश्रित परम्पराका छन् । तेस्रो, वि.सं. २०२८ मा होलडदीमा स्थापित होलडदी बौद्ध विहार आनन्दविहारका ज्ञानमाला सङ्घकै नेतृत्वमा निर्माण गरिएको हो । चौथो, वि. सं. २०४१ मा लहरेपिपलमा भिक्षु विमलानन्दको नेतृत्वमा श्री महाबोधिविहार स्थापना गरिएको छ । तेस्रो र चौथो विहारहरू पूर्णरूपेण थेरवादी परम्पराका हुन् । पाँचौं चूडाकर्मसङ्घको नेतृत्वमा सम्पूर्ण पाल्पावासी बौद्धहरूको सक्रियतामा बडिज्ञानटोलमा श्री धर्मचक्र महाविहार वि.सं. २०४६ मा स्थापना गरिएको छ । यो विहार बौद्धसमाजको चूडाकर्म, इही कार्य संचालन गर्न वज्रयानी परम्पराबाट निर्माण गरिएको छ । तानसेन शहरबाहिर पूर्वमा हुंगो बौद्धविहार सातौं विहारको रूपमा देखापर्दछ । त्यस्तै पाल्पाजिल्लाको सीमाना रिडीमा स्थापित सुगन्धविहार जुन वि. सं. २०१८ मा स्थापना भएको हो, यस भेगको आठौं बौद्धविहारको रूपमा देखा पर्दछ ।

बौद्धसंस्थाहरू-

बुद्धधर्मको प्रचार प्रसार गर्ने, बौद्धमार्गीहरूको मृत्युसंस्कार गर्ने, ज्ञानमालाभजन गर्ने, नेपालभाषा एवं संस्कृति विकास गर्ने, बौद्धध्यानको प्रचार एवं

अभ्यास गर्ने र अन्य बौद्धगतिविधिको विकास गर्ने उद्देश्य लिएर हालसम्म निम्नलिखित बौद्धसंस्थाहरू तानसेनमा स्थापना गरी सक्रिय रहेका छन् ।

१) श्री भगवान् सनांगुठी, आनन्दविहार (आ.वि.) स्थापना वि. सं. १९५५ (अंदाजी). २) श्री भगवान् बुद्ध रथयात्रागुठी, महाचैत्यविहार (म. वि.) स्था. वि. सं १९७२ ३) श्री भगवान् बुद्धजयन्तीगुठी आ. वि. स्था. १९८२ (अंदाजी) ४) ज्ञानमालासङ्घ, आ. वि. स्था. २००४, ५) ज्ञानमालासभा म. वि. स्था. २००४, ६) चूडाकर्म (व्रतबन्ध) सङ्घ, आ. वि. स्था. २०१०, ७) लुम्बिनी विकास ग्रहयोग समिति आ. वि. स्था. २०२९, ८) बुद्ध अस्थिधातु संरक्षण समिति आ. वि. स्था. २०३०, ९) पासाखलः पाल्पा आ. वि. स्था. २०३८, १०) बौद्ध महिला भोजन व्यवस्था समिति, होलडदीविहार स्था. २०३८, ११) आजीवनदायक सभा (बौद्ध महिला) म. वि. स्था. २०४०, १२) श्री महाबोधी बौद्ध महिला सङ्घ, महाबोधीविहार स्था. २०४१, १३) धर्मोदय सभा शाखा तानसेन, म.वि. स्था. २०४३, १४) विपश्यना ध्यानसङ्घ पाल्पा, महाबोधिविहार, स्था. २०४४, १५) बौद्ध युवा संघ आ.वि. स्था. २०४५, १६) युवा बौद्ध मण्डल शाखा, ग.वि. स्था २०४४, १७) पारिलेध्यक बन निर्माणसमिति तानसेन, स्था. २०४५.

महत्त्वपूर्ण बौद्धघटनाहरू -

तानसेनमा बौद्धसमाजको सनांगुठीहरू धेरै पहिलादेखि स्थापना भएतापनि ती गुठीहरू मुख्यरूपले दाफाभजन गर्ने, मृत्युसंस्कारकार्यमा मात्र केन्द्रित रहेको पाइन्छ । वि.सं. २००० देखि निम्न लिखित महत्त्वपूर्ण बौद्धगतिविधि, घटनाहरू भएका छन् । वि. २००१ देखि महाचैत्यविहार टक्सारको गुठीबाट

बुद्धजयन्ती रथयात्रा प्रारम्भ भयो । २००२ सालमा आनन्दविहारमा २६ " अग्लो भगवान् बुद्धको प्रतिमा स्थापना भयो र यसै सालमा आनन्दविहारका आवासीय भिक्षु शाक्यानन्द महास्थविरको नेतृत्वमा 'लुम्बिनीयात्रा सम्पन्न भयो । ०४ सालमा ज्ञानमाला संघ र ज्ञानमालासभा स्थापना भयो । २००५ सालमा ज्ञानमालासंघ आनन्दविहारबाट 'विश्वन्तर नाटक' प्रदर्शित भएको थियो । ०६ सालमा टक्सारटोलमा शीलगुठीपाठशाला स्थापना भयो । २००८ सालमा ज्ञानमालासंघ (आ.वि.) ले बोधिसत्त्वनाटक प्रदर्शन गरी अर्थ सङ्कलन गरी सोही वर्षमा आनन्दविहारमा नयाँ विहारभवन निर्माण गर्‍यो, जसमा हाल उप संघ नायक भिक्षु शाक्यानन्द महास्थविर बस्नुहुन्छ । वि.सं. २०११ देखि २०४६ सम्म प्रत्येक ७/७ वर्षमा चूडाकर्म (व्रतबन्ध) संघद्वारा ६ पटक चूडाकर्म समारोह सम्पन्न गरेको छ । २०१६ सालमा ज्ञानमाला संघ (आ. वि.) र नासःखलः काठमाडौंको संयुक्त आयोजनामा 'बृहत् नेपालभाषा साहित्य सम्मेलन' तानसेनमा सम्पन्न भयो । सोही वर्षमा ज्ञानमाला सभा (म. वि.) ले बुद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा "वंशाख पूर्णिमा" पत्रिका प्रकाशनमा ल्यायो । २०१८ सालमा रिडीमा बुद्धमूर्ति र सुगन्धविहारको स्थापना भयो । २०२० सालमा ज्ञानमाला संघ (आ.वि.) ले महापरित्राण समारोह' सम्पन्न गर्नुका साथै बोधिसत्त्व नाटक पनि प्रदर्शन गरेको थियो । २०२६ सालमा चूडाकर्मसंघद्वारा पहिलो पटक कन्याहरूको इही कार्य सम्पन्न गरी तत्पश्चात् प्रत्येक ५/५ बर्षमा यही कार्य गर्ने परम्पराअनुसार हाल ०४६ मा पाँचौ पटक सम्पन्न भैसकेको छ । २०२६ सालमा भगवान् बुद्धको अस्थिधातु भिक्षु श्रीविमलानन्द महास्थविरले श्रीलङ्काबाट ल्याउनुभई आनन्दविहार संघ परिवारलाई हस्तान्तरण गर्नुभई अस्थिधातु

यात्रा नगरमा सम्पन्न भएको थियो । २०२३ सालदेखि आनन्दविहार, महाचैत्यविहार, हुंगीविहारमा पटक पटक कल्पवृक्षदान सम्पन्न भएको छ । २०२६ सालमा ज्ञानमालासंघले 'बुद्धदर्शन नाटक' १५ दिनसम्म प्रदर्शन गरी रु. २५००००- अर्थ सङ्कलन गरी होलन्दी बौद्धविहारको निर्माणकार्य प्रारम्भ गरिएको थियो । २०४० सालमा ज्ञानमालासंघ, पासाखलः पाल्पा र बौद्ध युवा समूह काठमाडौंको संयुक्त आयोजनामा बौद्ध फोटोप्रदर्शनी र प्राचीन वाद्यवादन सम्पन्न भयो । २०४२ मा ज्ञानमालासभा महाचैत्य विहारद्वारा महापरित्राण समारोह सम्पन्न भयो । २०३१ सालदेखि हाल सम्पन्न प्रत्येक वर्ष वंशाख पूर्णिमाको उपलक्ष्यमा बौद्ध हाजिरी जवाफ प्रतियोगिता ज्ञानमालासभाद्वारा सञ्चालन हुँदै आइरहेको छ । २०४५ मा ज्ञानमाला सभा महाचैत्य विहारले तेस्रो राष्ट्रिय बौद्ध हाजिरी जवाफ प्रतियोगिता र भिक्षु शाक्यानन्दको अभिनन्दन समारोह सम्पन्न गर्‍यो ।

पाल्पाका बौद्धहरूले वर्षभरिमा वंशाखपूर्णिमा प्रत्येक अष्टमी, औंसी पूर्णिमामा बुद्धपूजा, भाद्र महिनाभरि गुंलाधर्ममहिनाको रूपमा मनाउने, पञ्चदान गर्ने, बेला बेलाभा सामूहिक ध्यानअभ्यास गर्ने आदि कार्यक्रम मनाउने गर्दछन् ।

नेपालमा बुद्धधर्मको विकासमा पाल्पाको ठूलो भूमिका रहन गएको छ । राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय ख्याति प्राप्त पाल्पाली बौद्धभिक्षु एवं विद्वान्हरूले नेपालमा बुद्धधर्मको विकासमा ठूलो योगदान दिँदै आएका छन् ।

नेपालमा जस्तै पाल्पामा पनि हिन्दूधर्मवलम्बी पछि बौद्धहरूको संख्या आउँदछ । यस जिल्लामा हिन्दू र बौद्धहरूको बीचमा धार्मिक सहिष्णुता राम्रो भएको पाइन्छ ।

बुद्धको संदेश चार कुरामा आधारित

—महेन्द्ररत्न बज्राचार्य

सबलवहाल, काठमाडौं

यस विराट् विश्वब्रह्माण्डमा अनेक धरोका अचिन्तनीय किसिमका असंख्य जीवजन्तु, वस्तुस्थिति, जीवाणु, परमाणुहरूको एक आपसको संयोग, संसर्गले गर्दा विशिष्ट किसिमका भिन्न सृष्टिरचना, संरचना आबिष्कारहरू हुन्छन् । तिनीहरूमध्येमा आजको २५३६ वर्षभन्दा पनि अगाडि हाम्रो नेपालको हिमवन्त राज्यको दक्षिणीभागको लुम्बिनीवनमा नेपालको प्राचीन परम्परागत रूपमा चल्दै आएको प्राचीन बुद्ध र बोधिसत्त्वहरूको धर्म 'वज्रयान' सिद्धान्तको 'गुरुमण्डलार्चन' भन्ने विख्यात विधि-विधानको पुस्तकमा लिखित "भवतु कनकवर्णः सर्वरोगविमुक्तः, सुरमनुजा-विशिष्टश्चन्द्रवद्दीप्तिकान्तिः । धनकनकसमृद्धिर्जायते राजवंशे. सुगतवरगृहेऽस्मिन् कायकर्माणि कृत्वा ॥"

यस श्लोकको चरितार्थ गरी 'शुद्धोदन' नामको राजाकी रानी मायादेवीको कोखबाट शाक्यवंशको राजपरिवारको समृद्ध कुलमा 'सर्वार्थसिद्ध' नामको राजकुमारको रूपमा सम्पूर्ण जगत्को चराचरलाई 'वसुधैव कुटुम्बकम्' जस्तो आफ्नै परिवारभित्रको ठाउँ महामानव, विश्वपुरुष, सम्यक् सम्बुद्ध भगवान् तथागतको प्रादुर्भाव भयो । त्यो सर्वको लागि आत्मचक्षु सावित भएको छ । वहाँको महापरिनिर्वाण भएको हजारौं वर्ष बितिसक्यो पनि वहाँले दिनभएका एक एक उपदेशहरू

आज पनि यथावत् नै कायम रहेको छ जसबाट वहाँको यो उद्घोष आदि, मध्य, अन्त (भूत, भविष्य, वर्तमान) सम्मको सर्वको कल्याण हुने उद्घोष, जस्तै "आदौ कल्याणं मध्येज्वलन्तं कल्याणं स्वयं सुव्यञ्जनं केवलं परिपूर्णं परिशुद्धं पर्यवदानं ब्रह्मचर्यं संप्रकाशयति स्म ।" अर्थात्- परिशुद्ध, परिपूर्ण ब्रह्मचर्यको प्रकाशगर्नु यस विश्वविराट् ब्रह्माण्डको यथाभूत, जस्तो छ, त्यस्तै किसिमबाट राम्रोसँग, राम्ररी, भाग-भागगरी केवल परिपूर्ण भएको परिशुद्ध भन्ने सर्वको हित बहुजनहिताय बहुजनसुखाय गर्ने ब्रह्मचर्यको प्रकाश गर्नुपर्दछ ।" अतः ती त्रिपिटकादि सूत्र सूत्रान्त, तन्त्रमन्त्रादि विशाल र विराट् उपदेशहरूको सम्पूर्ण मूल्याङ्कन गर्दा चार कुरामा आधारित भएको पाइन्छ जुन यस प्रकार छन्—

१) प्रतिभानं सत्योपसंहितं भवति, नासत्योपसंहितम् ।

अर्थात्- जुनसुकै पनि कुरा, उपदेश, संदेश सत्य, तथ्य र ठीक ठीक अर्थ भएको हुन्छ, असत्य, झूठ, बेठीक, गलत भएको हुँदैन ।

२) धर्मोपसंहितं भवति, नाधर्मोपसंहितम् ।

अर्थात्- धर्मको कुरा (कार्य-कारण सिद्धान्त) यो भएपछि यो हुन्छ, यो भएर यो भयो भन्ने 'धर्मको कुरा' भएको हुन्छ, अधर्म, पाप, कुकर्म, नास्तिकमत, अनास्थाको होइन ।

३) क्लेशहायकं भवति, न क्लेशविबर्धकम् ।

अर्थात्-क्लेश दुःखरूपी विभिन्न संसारिक सामाजिक समस्याहरू कम गर्ने, हटाउने क्रियाको हुन्छ, बढाउने किसिमको होइन ।

४) निर्वाणगुणानुशंसदशकं भवति, न संसारगुणानुशंसदशकम् ।

अर्थात्-निर्वाणगुण देखाउने, विमुक्ति, सुख, ऐश्वर्य-युक्त, बन्धनमुक्त गर्ने किसिमको हुन्छ, संसार दुनियाको सामाजिक मूखतापूर्ण जालझेल ग्रन्थविश्वास, ग्रन्थ-परम्पराको गुण देखाउने होइन ।

यी चार मायिका कुराहरूमा बुद्धका सम्पूर्ण उपदेशहरू आधारित छन् । आज हाम्रो नेपालमा त्यस्तो आफ्नै पूर्वज नेपालराष्ट्रको सर्वोच्च महान्तम विभूतिके उपदेशहरूको समुचित स्वाध्याय, अध्वयन, अध्यापन, अनुसन्धान, खोजबीन, पठन, पाठन, चिन्तन, मननको

व्यवस्था नहुनुको कारणले गर्दा नै हाम्रो राष्ट्र संसारको दरिद्रतम राष्ट्रहरूको पंक्तिमा बतन हुनुको मुख्य कारण हो भन्दा कसैको लागि पनि अत्युक्ति हुनेछैन । अतः परिवर्तनशील संसारमा परिवर्तनस्वरूप लहर आइरहेको नेपालमा राष्ट्रका बालिगमताधिकारप्राप्त व्यक्तिहरूद्वारा निर्वाचित भई आएको पूर्ण प्रजातान्त्रिक सरकारले पनि यसतर्फ कुनै ध्यान नदिई कुनै ठोस कदम चालेन भने नेपाल र नेपाली भन्ने जुन विशाल गौरवपूर्ण आदर्श छ, त्यो यो भूमिबाट अन्तर्धान भई कुनै अन्तरिक्षमा जाने वा माटोमै बिलीन भई पूर्णको सरकारको भन्दा पनि दरिद्र-तम महादरिद्र राष्ट्र बनी आफ्नो राष्ट्रको सम्पूर्ण श्री सम्पत्ति, ऐश्वर्यको कुनै उपयोग, प्रयोग, सदुपयोग नभएको नेपाल र नेपालीहरूको निशान एवं राष्ट्रियतालाई भेटाई अराष्ट्रियतस्व, अप्रजातान्त्रिक सरकार र राष्ट्र बनी कुनै दिन सम्पूर्ण नेपालनै स्वधर्म विहीन हुनजान बेर छैन ।

नारी

-लक्ष्मी श्रेष्ठ

नारी ममतामयी स्नेहकी खानी
साँचै भन्नु भने दुःखकी रानी ।

शरणपरी बुद्धको पाएका ती पदवी
उद्धार भएका ती चारै नारी ।

कुण्डलकेशा भद्रा बानी
कृशा गीतमयी अतिकै ज्ञानी
अम्बपाली विशेष प्राणी
पटाचारा बनिनु ध्यानी ।

यिए विकट तिनीहरूको जीवन
श्रोतापत्ति फल पाएका ती
नारी ममताकी स्नेहकी खानी
साँचै भन्नु भने दुःखकी रानी ।

(वर्ष २१ अङ्क २ बाट क्रमशः)

“आजका बौद्धदर्शनहरू हिजोको बुद्धधर्ममा रूपान्तरण” (योगाचार विज्ञानवाद)

-पुरुष शाक्यवंश

पूर्व उल्लेख भएका विभिन्न आवरणपछि अवशेष-को रूपमा आखिरमा प्रसज्यमात्र रहन्छ। यस प्रसज्य-मात्रतालाई विज्ञानवादीहरू परिनिष्पन्न लक्षण भन्दछ। अनाश्रवमात्र र निर्विकल्प ज्ञानका पनि यही अधिष्ठान भएको पाइन्छ। यस परिकल्पित तन्त्र र परिनिष्पन्न लक्षणहरू पछि विज्ञानवादको अर्को विशेष उपलब्धि को रूपमा भनिएको आलय विज्ञानको एक झलक यहाँ प्रस्तुत गर्नु आवश्यक भएको पाइन्छ।

आलयविज्ञान- विशेषणको माध्यमबाट ग्राह्य विषयहरूको ज्ञान जन्ने, बुझ्ने र पहिचान गर्ने कार्य गर्छ त्यसलाई विज्ञान भन्दछ। त्यस्तै आलय भन्नाले आश्रय र अधिष्ठानलाई जनाउँछ। आलय विज्ञान भन्नाले यहाँ विज्ञानको आश्रय अथवा अधिष्ठान भन्ने अर्थ जनाउँछ। आलयविज्ञान बौद्धहरूमध्ये पनि विज्ञानवादीहरूको आपन विशेष कल्पना हो। यस आलयविज्ञानको कल्पनामा बौद्धहरू र अबौद्धहरूको समेत ठूलो आक्षेप सामना गर्नुपरेको कारणले विज्ञानवादी-हरूले अतिरिक्त र तार्किक युक्तिहरूको प्रदर्शन गर्नु परेको देखिन्छ। आलयविज्ञान त्यो विशेष तत्त्व हो जहाँ जगत्मात्रको सम्पूर्ण बीज अवस्थित रहन्छ। उत्पन्न हुन्छ र पुनः बिलाएर जान्छ। हिजो आजका प्राधुनिक मनोवैज्ञानिकहरू यसलाई Subconscious mind भन्दछ। हेर्नमा यसको कार्य आत्माको अस्तं छ तर यी दुबैको भाव

र समज आकाशजमीनको फरक भएको पाइन्छ। आलयविज्ञानसम्बन्धमा स्थिरमतिले अभिधर्मसूत्रमा स्पष्ट वर्णन गरेको पाइन्छ। यो सूत्र यस प्रकारको छ।

सर्वधर्मा हि आलीना विज्ञाने तेषु तत्तथा।

अन्योन्यफलभावेन हेतुभावेन सर्वदा ॥

विश्वका समस्त धर्म फलदायक हुनेबाट यस विज्ञान-मा आलीन हुन्छ र यस आलयविज्ञान पनि त्यस धर्मको सर्वव हेतु बन्ने कारण बन्नेछ, अर्थात् जगत्का समस्त पदार्थहरूको उत्पत्ति यस विज्ञानबाट हुन्छ यो विज्ञान हेतुरूप हो र समस्त धर्म फलस्वरूपता हो।

आलयविज्ञानमा अवस्थित बीज पहिलो जन्मको बीज संस्कारको रूपमा यस जन्ममा उत्पन्न भएको छ र यस बीजको आधारमा वर्तमान जन्ममा नयाँ नयाँ बीजहरू उत्पन्न गराउँछ त्यही नै अर्को जन्मको निमित्त बीज बन्नेछ। यो आलयविज्ञान समुद्रको कार्यकलापसँग तुलना गर्नले बढी प्रष्ट हुने देखिन्छ। जस्तो हावाको प्रवाहबाट समुद्रको तरङ्ग सर्वव उत्पन्न भइरहन्छ। यस प्रकार आलयविज्ञानमा पनि विभिन्न सप्त विज्ञानहरूको आश्रय भएको विज्ञानको कारणबाट तरङ्गहरू उत्पन्न भइरहन्छ। आलयविज्ञान समुद्रको रूप भए जस्तै विज्ञान तरङ्गहरूको रूप हो। जसरी समुद्र र तरङ्गको भेद नभए जस्तै आलय विज्ञान र सप्तविध विज्ञान विज्ञानाकारबाट भिन्न छैन।

हेर्नेमा आलय विज्ञानले आत्माको प्रतिनिधित्व गरेको पाएपनि यो दुईको भाव र कल्याणमा आकाश जमीनको फरक भएको पाइन्छ । आत्मा अपरिवर्तन, नित्य, शाश्वत, ध्रुव, एकदम छ भन्ने, आलयविज्ञान परिवर्तनशील र अनित्य स्वभावको छ । यो प्रतिष्ठित परिवर्तन भइरहन्छ । अन्य विज्ञानहरू क्रियाशील रहे नरहे पनि यो आलयविज्ञान अनन्त प्रवाह राख्छ र यसको चतन्त्र्य धारा कहिले पनि नथाक्ने नदीको प्रवाह जस्तै शान्त हुँदैन । जबसम्म अर्हत् बन्दैन निर्वाण प्राप्त हुँदैन यो नै विश्वको नियम हो । यथार्थताको धर्म हो ।

यस धर्मपछि, यस दर्शनको पछाडि अथवा विपक्षमा उभेर आएका विभिन्न आलोचनाहरू समाधान गर्ने उद्देश्यले समय समयमा विभिन्न बौद्धआचार्यहरूले तत्त्वज्ञानको आधारमा प्रतिवाद गरेका केही विचारहरू यहाँ समावेश भएमा यस विज्ञानवादको बढी यथार्थ-ज्ञानको साथसाथै बढी वैज्ञानिक आधारको समेत बोध हुनेछ । इतिहासकारहरूको भनाइ यो छ कि, विज्ञानवादको प्रतिरक्षा गर्न प्रतिवादको रूपमा पेश गरेका तर्क तथा तत्त्वज्ञान नै आधुनिक भारतीय तर्कशास्त्र र कानून शास्त्रको आधारशिला भएको विश्वास गरिएको छ ।

हामीले देखेका र उपभोग गरेका यावत् वस्तुहरू, जुन रूपमा सत्य र यथार्थ भएको हामी दृढ विश्वास गर्छौं । विज्ञानवादीहरूको भनाइअनुसार वास्तवमा यो भक्तिमात्र हो, अविद्याको फल हो । अविद्याको कारण मानवमात्र राग, द्वेष र मोह आदि आवरणको शिकार भन्न गएको छ । यसै तृष्णाको कारण नै दुःखको, जन्म मरणको बनेको छ, भवचक्रको मार्ग बनेको छ । यसै भवचक्रको हेतुलाई बोध गर्न जनमानसमा प्रकाश पार्न आचार्य असङ्गले ग्रन्थहरू ल्याइयो र लेखियो, नयाँ सिद्धान्तहरू

प्रतिपाद गन्यो र दर्शनको रूप दियो । लंकावतारसूत्र, सन्धिनिर्मोचनसूत्र, दशमूक्तिसूत्र, अनेक महायान सूत्रहरू र अश्वघोषको महायान-श्रद्धोत्पाद इति विज्ञान-वादीहरूको भनाइअनुसार यस ग्रन्थहरूबाट शुद्ध विज्ञान-वादको प्रतिस्थापन नभएको दर्शाउँछ । यसै अपुरोपनको आपूर्ति गर्न तुषितभूमिमा रहनुभएका मंत्रेय बोधिसत्त्वलाई ऐतिहासिक महापुरुष बनायो, योगाचार विज्ञान-वादको प्रतिस्थापक मात्र लाग्यो । मंत्रेय बोधिसत्त्वबाट आचार्य असङ्गद्वारा योगाचार्यशास्त्र, महायानसूत्रालंकार, मध्यान्तविभङ्ग आदि ग्रन्थहरू प्राप्त भएको र यस ग्रन्थलाई आचार्य असङ्गद्वारा प्रचार प्रसार गरेको इतिहास लेखियो । यसरी विशुद्ध विज्ञानवादको सर्वप्रथम मंत्रेयनाथलाई श्रेय दिनुपर्ने बाध्यता बनायो जसले शून्य-वादबाट अलग गरेर त्यसमा नयाँ नयाँ विचारधाराको अर्धयाय थप्यो ।

महायान सूत्रालङ्कारमा आचार्य असंगको स्पष्ट शब्दमा योगाचार विज्ञानवादको प्रतिपादन गन्यो । त्यस ग्रन्थमा पनि आचार्य असंग नागार्जुनको शून्यवादबाट अलग स्वतन्त्र हुन सकेन र तत्त्वलाई नै अर्द्धय भन्नलाग्यो । त्यस तत्त्वलाई नै सत्, असत्, सदसद् आदि लक्षणलाई यही हो भन्न नसक्ने । आचार्य नागार्जुनको नक्कल गरी, पारमार्थिक दृष्टिमा संसार निर्वाणमा केही फरक छैन भनी आचार्य असंगले पनि भन्न लाग्यो । यसरी आचार्य नागार्जुनको नक्कल गरी, आचार्य असंग, आचार्य नागार्जुनको प्रभावबाट प्रेरित भएको प्रष्ट देखाएपनि, कुनै कुनै विषयमा आफू आचार्य नागार्जुनभन्दा पनि भेद रहेको पनि प्रष्ट देखाउनुभयो । व्यक्तिगत रूपमा आचार्य असंग आत्मा, शाश्वतताको खण्डय गरेपनि निरपेक्ष आत्मा वा परमात्माको खण्डन नगरेको देखिन्छ । महायान - सूत्रालंकारमा वहाँ स्पष्ट शब्दमा भन्नुहुन्छ

जुन व्यक्ति पुद्गल-नैरात्म्यको यथार्थ जानी, त्यही-
अनुभूता आचरण गरेमा त्यसले विशुद्ध शून्यतामा पाप
शुद्धात्मन् (महात्मन्) को दर्शन हुनेछ । त्यो महात्मन्को
साथमा एकाकार हुनेछ । यसरी असंगले जीवात्मन् र
महात्मन्को अलग अलग वर्णन गर्ने प्रयास गरेको
पाइन्छ । वहाँको भनाइअनुसार साना-साना नदीहरू
अलग अलग बहन्छ त्यसबेला पानी कम भएपनि आफ्नो
ममत्वको अभिमान हुन्छ । जब त्यो समुद्रमा विलीन
हुन्छ, न त्यसबेला त्यसको ममत्व रहन्छ, न स्वल्प पानी-
को आभास नै हुन्छ, त्यो अपार सागरको साथमा एका-
कार हुन्छ । त्यस्तै जससम्म जीवात्माहरूको आफ्नै
अस्तित्व भइरहन्छ, त्यसबेलासम्म ममत्व तृष्णा आदि
भइरहन्छ । त्यसबेलासम्म जन्ममरण आदि दुःखको
भवचक्रमा भौतारिरहन्छ । जब मानिस महात्मन्मा विलीन
हुन्छ, त्यसबेला उसको तृष्णायुक्त ममत्व संसार समाप्त
हुन्छ ।

भिन्नाश्रय भिन्नजलाश्च मद्यः स्वल्पोदकाः कृत्य
पृथक्त्व कार्या । समुद्रविष्टाश्च भवन्ति सर्वा एकाश्रया
एव महाजलाश्च । (महायानसूत्र) ६/८३) आचार्य
असंग विज्ञानवादीको प्रवर्तक, दर्शनशास्त्रमा व्यापक
पाण्डित्य व्यक्तित्व भएको एक महामानव भएकोमा
शायद कसैलाई बुझ्न नहोला । यस्तो महान् दार्शनिकको
विचारमा धर्मधातु, बुद्धता र तथता जस्तो अति
निर्मल र विशुद्ध फल, ज्ञानमार्ग अथवा दर्शनका
आधारबाट प्राप्त हुने विषयवस्तु नभई एकमात्र ध्यान-
भावको अनुभूति हुने आफ्नो राय व्यक्त गर्नुहुन्छ ।
आचार्य असंगको विचार अनुसार महात्मन् अथवा परमा-
र्थसत् स्वप्नकाशको स्वभावभन्दा पनि विशुद्ध र निर्मल छ
तर हाम्रो अविद्याको कारण दूषित भएको भाव हुन्छ ।
यो व्यक्ति शुद्ध र निर्मल चित्त नै धर्मधातु बुद्धता र

तथता हो । यो ज्ञानमार्ग र दर्शनको आधारमा अवलोकन
हुनेछैन । जब एक साधकले भावनाको आधारमा
आत्मा र दृष्ट-जगत् दुबैको मिथ्यादृष्टिले लिप्त
भएको अनुभूति गर्नेछ त्यसबेला महात्मन् अथवा परमा-
र्थसत्को अनुभूति हुनेछ । यस अनुभूतिपछि साधकको
सविकल्प चित्तको पनि अन्त हुनेछ व्यावहारिक जगत्मा
ज्ञाता र ज्ञेय दुबैको उपस्थिति हुनु नितान्त अनिवार्य छ ।
साधकको सविकल्प चित्तज्ञेय अन्त भएपछि ज्ञाताको
पनि स्वतः अन्त हुने पछ । यसरी ज्ञाताज्ञेय र ग्राहक
र प्राह्यबाट माथि उठेपछि धर्मधातुको दर्शन हुनेछ
जुन प्रपंचबाट अलग अनिर्वचनीय परमतत्त्व हुन् ।
यस्तो ज्ञानलाई दर्शनमा उल्लेख भएका संवृत्यसत्य र
परमार्थसत्यको वर्णनबाट यथार्थ ज्ञानको भाव बुझ्न
सकेपनि साक्षात् अनुभूति गर्न सक्ला ? यो शाश्वत् दिव्य,
नित्य, परमार्थ र सर्वव्यापी दुःख निरोध तथा निर्वाण
रूप हो । यो ज्ञान केवल आर्यज्ञानद्वाराने सम्भव छ,
दर्शनको माध्यमबाट सम्भवने छैन जुन सुविशुद्ध ध्यानको
चतुर्थ भूमिमा आविर्भूत हुन्छ ।

ध्यानं चतुर्थसुविशुद्धमेतद्य निष्कल्पता ज्ञानपरिग्रहेण ।
यनार्यदिव्या प्रतिभोविहारैः ब्राह्मंश्च नित्यं विहरत्युदारैः
[महायानसूत्र ७/३]

चित्त, धर्मधातु, अथवा परमार्थ आदि असंगका,
वर्णनहरू पढ्दा मन विभोर भएर आउँछ । जति राम्रो
सुमधुर वर्णन गर्नुभएको छ, परतन्त्र-सम्बन्धिमा त्यति
तर्कपूर्ण नभएको र चित्त अथवा महात्मन् सम्बन्धिमा
आचार्य नागार्जुनको शून्यवादको प्रभावबाट आचार्य
असंग अछूत हुन नसकेको गुनासो आचार्य वसुबन्धुले
विज्ञप्ति मात्रताको माध्यमबाट निरपेक्ष सत्ताको प्रति-
पादन गर्नुभयो । साथै यावत् विश्व दृश्य जगत् नै
मिथ्या भएको घोषणा पनि गर्नु जून हामी देखौं र
सुन्छौं त्यो केही होइन केवल भ्रान्ति, मनको सृष्टिमात्र
हो । जस्तो श्रावण महिनाको हरियालीमा अन्धो भएको

गोखले जहाँ तहाँ बेला कुबेला हरियाली मात्र देखने गर्छ । त्यस्तै अज्ञान अथवा यथार्थज्ञान कम भएको कारणले मनमा काल्पनिक दृष्टिको सृजना हुन्छ, त्यस्तै अनुरूप मानिसहरूले दृश्य जगत् देखने गर्छ जुन दृश्य यथार्थमा काल्पनिक मात्र छ र यथार्थ अस्तित्वको पूर्ण अभाव छ । आचार्य वसुबन्धु भन्नुहुन्छ, 'बिन प्रतिदिन ज्ञानेन्द्रियहरूबाट निरन्तर जुन दृश्यजगत् देखिरहेका छौं, त्यो जनमानसले कसरी असत्य मान्न सक्ला ? हामीले कहिल्यै साक्षात्कार गर्दै नगरेको आचार्य वसुबन्धुको विज्ञप्तिमात्रता नै असत्य त होइन भनी जनमानसको भावना हुन नसक्ला ?

यस प्रश्नको उत्तरमा आचार्य वसुबन्धु यसरी भन्नुहुन्छ, दृश्य जगत् अथवा वाह्य विषयनै अस्तित्व नभएको अथवा मिथ्या छ भनेको होइन । केवल हाम्रो सविकल्प बुद्धि अथवा मानवबुद्धिको आधारमा निर्मित जगत्तत्त्वमात्र अस्त अथवा साँचो होइन भनेको हो । यस विषयलाई आधुनिक फिल्मको माध्यमबाट हामी प्रष्ट पार्न सक्छौं । जसरी फिल्ममा मानिसहरू दगुरिरहेको, चराचुरुङ्गीहरू उडिरहेको, पानी परिरहेको, हावाका शौंकाले रूखाबिरुवाहरू ढलेको कहानीको वियोगको करुणा रसबाट दुःखी भई दर्शकहरू धुरुधुरु रोएको इत्यादि घटनाले फिल्म हेरिरहेको भन्ने चतकं भुली यथार्थको घटना सम्झन्छौं । वास्तवमा यो फिल्म अनभिन्ती साना ताना तस्वीरहरूको शृंखलामात्र हो, त्यस तस्वीरहरूमा न उडिरहेका चराहरू देखेका न करुणा रसनै पाउँछौं । जसरी यो फिल्मले यथार्थ होइन विज्ञप्तिमात्रताको बोध गराउँछ त्यस्तै विश्वमा अब स्थित यावत् बाह्य विषयहरू पनि विज्ञप्तिमात्रता भएको आचार्य वसुबन्धु बताउनु हुन्छ । यस्तैलाई लिएर आचार्य वसुबन्धु भन्नुहुन्छ "दृश्यजगत् मिथ्या हो, वाह्यजगत्को अस्तित्वनै छैन यसको मतलब कदाचित् कोही नभएको

शून्य भनेको होइन । सविकल्प बुद्धिको कोटिबाट निर्मित जगत्तत्त्वः यथार्थ होइन जसरी फिल्म । जसरी फिल्मको घटनाहरू एक एक तस्वीरको शृंखलाहरूबाट तयार हुन्छ त्यस्तै यो विश्वको यावत् पदार्थहरू अणु परमाणुका कणहरूबाट । जसरी तस्वीरका शृंखलाहरू प्रोजेक्टरमा राखेर घुमाउँछ त्यसबेला हामी मानिस दगुरिरहेको आदि देखेका । ठीक त्यस्तै जब चित्तले दृष्टि विज्ञानलाई संकेत दिन्छ त्यसबेला हामी देखेका । जुन हामी देखेका त्यो हामीले पहिलेको संस्कारको आधारमात्र हो, यसैलाई आचार्य वसुबन्धुले विज्ञप्तिमात्रता भनेको हो ।

वसुबन्धुको भनाइअनुसार यो विज्ञप्तिमात्रता अथवा धर्मनैरात्म्यको सिद्धान्त सविकल्पित बुद्धिद्वारा कल्पित कर्ता, कर्म, ग्राहक ग्राह्य दृष्टि र दृश्य आदिको द्वन्द्वात्मकतामा आधारित जगत्लाई खण्डन गरेको मात्र हो नकि विशुद्ध निर्विकल्प विज्ञप्ति मात्रताको नै, यो मात्र कल्पित जीवात्मा को खण्डन गरेको नकि परमतत्त्व विज्ञप्ति मात्रताको नै, जुन बुद्धजनहरूबाट समाधिको माध्यमबाट अनुभूति गरेको यथार्थतालाई नै । यस तार्किक निष्पणताको आधारमा आचार्य वसुबन्धुबाट मात्र विज्ञप्तिमात्रताको ग्रन्थको माध्यमबाट विज्ञानवाद दर्शनको आधारमा परमार्थजगत्, निर्वाण आदिको ज्ञान असम्भव छ भनी परिहास गर्न विपक्षीहरूलाई निरन्तर अथवा नाजवाफ बनाएको छ । बस विज्ञप्तिमात्रताको दर्शन आधारहीन छ भनी आलोचना गर्ने आलोचकहरूलाई वसुबन्धु भन्नुहुन्छ, अज्ञानता हो । कारण यस विश्वजगत् प्रविद्या प्रस्त छ, जबसम्म यो प्रविद्या जगत्मा छाइरहन्छ तबसम्म यो लोकको अस्तित्व यथावत् भइने र हन्छ । यहाँ यो अज्ञानता हटाउन सक्छ वा सक्दैन भन्ने प्रश्नसँग सम्बन्ध भन्दा पनि निर्विकल्प प्रार्थनालाई अनुभूति गर्न गराउनुसँग सम्बन्ध

गाँसिएको छ कारण आर्यज्ञान अनुभूति भएमा वास्तविक जगत्को रूप हाँचो सामुझे प्रष्ट हुनेछ र अमला-प्रज्ञाबाट पूर्ण हुनेछ । हुनत वसुबन्धु आफैँ तर्कको माध्यमबाट विज्ञप्तिमात्रतालाई मात्र तर्कको विषय मान्न तयार छैन । बससम्बन्धमा स्पष्ट शब्दमा वहाँ भन्नुहुन्छ मैले तर्कको सहायबाट विज्ञप्तिमात्रताको सिद्ध गर्ने अवश्य प्रयास गरेको छु । यो पनि मलाई थाहा छ, यो अनिर्वचनीय छ अथवा ज्ञानको आधारमा यथार्थ वर्णन यसको हुनेछैन । साक्षात् समाधिको माध्यमबाट मात्र यसको अनुभूति हुनेछ ।

विज्ञप्तिमात्रतासिद्धिः स्वशक्तिः सद्गो मया ।

कृत्येय सर्वथा सा तु न चिन्त्या बुद्धगौरवः ॥

(विशतिक्का-कारिका २२ बाट)

यहाँसम्म पनि वहाँले भन्नुभयो यसलाई परमस्तु पनि हामी भन्न सक्दौं किनकि यसप्रकारको वर्णन पनि अनिर्वचनीय छ जुन वाणीको बन्धनको प्रयास केवल मिथ्या प्रयासमात्र हो ।

आर्य असंग र आचार्य वसुबन्धुको आलयविज्ञानको असमर्थन गर्दै आचार्य दिङ्नागले स्वतन्त्र विज्ञानवाद या सौत्रान्तिक विज्ञानको रूपमा परिणत गर्‍यो । यसले विज्ञानवादको नयाँ मोड लियो । आचार्य दिङ्नागले आचार्य वसुबन्धुको विज्ञप्तिमात्रतालाई नै जिग्द्व चित्तको निरपेक्ष सत्को रूपमा चित्रित गर्‍यो तर वहाँको भनाइअनुसार वस्तुको अस्तित्व छैन, यो केवल प्रत्ययमात्र हो, जस्तो कुर्सी घर आदिमा आभासित हुन्छ ।

यदन्तज्ञेयरूप तु बहिर्बद् अवभासते

[आलम्बनपरीक्षाकारिका ६ बाट]

आचार्य दिङ्नागको भनाइअनुसार कुनै वस्तु विषयहरूको विचार गर्दा बुई कुराहरूमा ध्यान दिनु अति आवश्यक देखिन्छ त्यो हो अणु र अणुको संघात । अणुमा लम्बाइ चौडाइ र मोटाइ छैन, कुनैपनि छैन यही कुराको संघातमा पनि लागू हुनुपर्छ किनकि त्यो अणु

निर्मित छ । बाह्य वस्तुहरूमा लम्बाइ चौडाइ र मोटाइ आदिको दृष्ट्यमात्र हुन् यो अणु चिन्तित वस्तु हुन सक्दैन [सोऽर्थां विज्ञान रूपत्वात् तत् प्रत्ययस्यैव] [आलम्बनकारिका ६ बाट] यस बाहेक प्रत्यक्ष र अनुमान दुई साधनहरू पनि छन् । यदि कुनै बाह्य पदार्थ छ भने त्यसबाट सम्बेदना अथवा प्रत्ययको अनुभूति दिलाउन सक्नु आवश्यक छ तर अणुले न कुनै संवेदना दिलाउँछ न त्यसबाट हाँचो मनमा कुनै प्रतिमा त्यसबाट बोध गराउँछ । त्यसकारण अणु र अणुको संघात आकाशको पुष्पसमान असत् छ ।

दिङ्नागको विषयनिष्ठ विज्ञानलाई बढी टेवा दिने उद्देश्यले आचार्य धर्मकीर्तिद्वारा विज्ञानवादलाई अथकियाकारित्वको सत्को लक्षणलाई पुष्ट गर्‍यो । वहाँको भनाइअनुसार पदार्थमा कार्य गर्ने क्षमता हुनु अति आवश्यक छ । यदि त्यस्तो लक्षण अथवा क्षमता छैन भने त्यो कार्य सत्यताको आधार नभई असत्य मान्नुपर्छ । जस्तो तो गाईको कुनै अस्तित्वनै छैन जसले व्याउँदैन, त्यो अग्निको कुनै प्रयोजन छैन जसको उष्म र प्रकाश आदि प्रदान गर्ने क्षमता छैन, त्यस्तै त्यो परमार्थ सत्मा पनि कुनै प्रयोजन छैन जुन प्रभावोत्पादनमा समर्थ छैन, धर्मकीर्ति अर्को तर्क पेश यसरी गर्नुहुन्छ जतरी प्राह्य प्राहकको रूप धारण गरेर जगत् वस्तुहरूको रूप देखाउँछ, त्यस्तै चित्तले पनि असंख्य वस्तुहरूको कसरी अस्तित्वको अनुभूति गर्ला ? धर्मकीर्ति भन्नुहुन्छ त्यो अनुभूति गर्ने चित्त होइन हाँचो विगतका संस्कार अथवा तृष्णा हो । बाह्यजगत् हाँचो मनको आन्तरिक प्रत्यय भएजस्तै चित्त पनि हाँचो मनको नै सृष्टि नसम्भियोस् । यो सम्बन्धमा धर्मकीर्ति स्पष्ट शब्दमा भन्नुहुन्छ, "चित्त स्वयम् प्रकाश हो, यो स्वतः देदीप्यमान हो । अविमागोपि बुध्यात्म विपर्यासित दर्शनः । प्राह्य प्राहक संवृति

भेदवानिव लक्षितः—प्रमाण बातिक २-३५४ बाट)
 जुन निर्गुण सर्वलक्षण शून्य अनीर्वचनीय अनभिलाप्य छ ।
 यसको मतलब अवश्य यो होइन कि यसलाई प्राप्त गर्न नै
 नसक्ने शून्य र अज्ञेय छ । यो साक्षात्कार गर्नमा मानव-
 समर्थवान् छ, यो प्रत्ययगोचर हो । यस सम्बन्धमा
 धर्मकीर्ति अर्द्धतथादी विज्ञानको शब्दावलीमा आत्माको
 स्वरूप झल्किरहेको पाइन्छ । यसको विरोध गर्दै वहाँ
 भन्नुहुन्छ, यसलाई नित्य र शाश्वत मान्नु भ्रम मात्र हो,
 नित्य र शाश्वत् वस्तुबाट परिवर्तन र उत्पत्ति हुन
 सम्भव नै छैन ।

धर्मकीर्ति, बिडनागको समान शान्तरक्षित र कमल-
 शील आदि आचार्यहरूले पनि परमार्थको अर्धक्रियाकारी
 र क्षणिकतावादलाई नै समर्थन गरेको पाइन्छ, यसै ज्ञान-
 लाई नै वहाँहरूले सम्यक्ज्ञानको संज्ञा दिएको छ र
 यसको अनुभूति तब हुन्छ जब कुनै व्यक्ति मनका दोष-
 हरूबाट नितान्त निर्मूल र शुद्ध हुनेछ । आचार्य असंग
 वसुबन्धु, बिडनाग, र धर्मकीर्ति आदि आचार्यहरूले
 समर्थन गरेको भावनालाई नै शान्तरक्षित र कमलशील
 पनि अनुसरण गर्नुहुन्छ ।

आचार्य वसुबन्धुले दर्शनको माध्यमबाट यथार्थ धर्मको
 अनुभूति नहुने आफ्नो भाव व्यक्त गरेको कारण जनमानस-
 मा दर्शनको ज्ञान उपलब्ध गर्ने तृष्णा विस्तार विस्तार
 कम भई पुनः ध्यान भावना विस्तार गर्नेतिर आकर्षित
 हुँदै गएको पाइन्छ । फलस्वरूप दर्शनको विकास गर्ने
 क्रममा मन्त्रयान र तन्त्रयानलाई छोडेर यो विज्ञानवाद
 दर्शन नै अन्तिम बौद्धदर्शनको रूप सिद्ध हुन गएको
 पाइन्छ कारण यस अर्द्धत विज्ञानवादले आत्मा र आत्म-
 वादको विरोध गरेपनि परमात्माभाव देखाएको कारण
 बुद्धको पालादेखि यो आचार्यहरूको समयसम्म बुद्ध र
 बौद्धहरूलाई नास्तिकवाद भनी रामायण महाभारत

जस्तो धर्म ग्रन्थहरूबाट विरोध बनाउने अबोधहरूले बुद्ध
 धर्म पनि हिन्दूहरूको शाखा मानेर आदरपूर्वक थुप्रै
 पुराणहरू निर्माण गरी हिन्दू धर्मलाई विशाल विश्वधर्म-
 को स्वरूप देहन चाहेको ऐतिहासिक धार्मिक घटना-
 चक्रबाट प्रमाणित भएको पाइन्छ । उदाहरणको रूपमा
 केही सूत्रहरू यहाँ उद्धृत गर्नु अति आवश्यकताको महसूस
 हुन आएको छ ।

“यथा हि चोरस्तथा हि बुद्ध
 स्तथागतो नास्तिक मात्र विद्धि ।

(बाल्मीकि रामायण, अयोध्याकाण्ड १०६-३४ बाट)

अथ जेनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम्
 तथापि त्वमहाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि ।

(श्रीमद्भागवद्गीता यथारूप सांख्ययोग २६ बाट)

नमो बुद्धाय शुद्धाय वंद्य दानव मोहिनी ।

(भागवत् पुराण १०-४०-२२ बाट)

शान्तात्मा कम्बकर्णश्च गौरांगश्च परावृतः ।

उर्ध्व पद्मस्थितो बुद्धो वरदा च भयकारकाः ॥

(अग्निपुराण ४६-८)

नमो बुद्धाय शुद्धाय नमो भुक्ताय हेतवे ।

नमो नमो नमस्तुभ्यं मायिने वेधसे नमः ॥

रामायण महाभारतकाल र शान्तरक्षित, कमलशील
 आदि कालसम्म पनि बुद्ध र बौद्धदर्शनलाई खास विरोध
 गर्ने अबोध दर्शनहरू निर्माण नभएको देखिन्छ, केवल
 रामायण र महाभारत जस्ता ग्रन्थहरूमा छुट छुट विरोध
 गर्ने बाहेक । जब माध्यमिक शून्यवाद र अर्द्धत विज्ञान-
 वाद जस्तो सूक्ष्म दर्शनहरू निर्माण भयो, यस दर्शनहरूको
 विपक्षमा अरू वादहरूको साथसाथै, स्वयम् महायानका
 माध्यमिक शून्यवादले विज्ञानवादलाई, विज्ञानवादले
 शून्यवादको विपक्षभावनाहरूको विरोधमा आफ्नो आफ्नो
 वादहरूलाई टेवा दिन विभिन्न आचार्यहरूले थुप्रै तर्कहरू

पेश गर्‍यो । यस तर्कहरूको आधारमा सिंगै विकसित र पूर्ण तर्कशास्त्रको निर्माण भयो ।

नालन्दा विश्वविद्यालयलाई शिक्षाको दृष्टिले मात्र होइन शस्त्रग्रन्थले सुसज्जित भएका किल्ला सम्झेर मुसलमानहरूले त्यस विश्वविद्यालयमा हस्तागरी निरपराधी भिक्षुहरूको निर्मम हत्या गरे । जति भिक्षुहरू त्यस दानवी रक्तपातबाट बचेका थिए ती सबै भिक्षुहरूको छिमेकी देश नेपाल, भारत र चीनमा पलायन हुन गयो । आधुनिक भारतको संविधान निर्माण गर्ने डा. अम्बेडकरको भनाइअनुसार विहारको र स्वयम् बौद्धहरूको रक्षा गर्ने हेतुले बौद्धहरूले शुद्धहरूलाई भिक्षु बनाएर विहारपरम्परा कायम गर्ने प्रयास गर्‍यो । यस मौकालाई छोपेर अबौद्धहरूले बुद्धधर्म पनि हिन्दूधर्मको शाखा हो भनी हिन्दूधर्मलाई विशाल विश्वधर्म प्रमाणित गर्ने अभिलाषा गरेका अबौद्धहरूले नै, त्यही बौद्ध तर्कशास्त्रको आधारमा ती शुद्ध भिक्षुहरूसँग धर्म वाद विवाद गरेर भिक्षुहरूलाई पराजित गरे । यसै पराजय-

लाई अबौद्धहरूले आफ्नो ठूलो विजय भएको कारण बनाई बौद्धहरूलाई समाजबाट बहिष्कार गरेर अनेक यातना दिए । बौद्धहरूले अबौद्धहरूको यस अपमानजनक यातना सहन नसकी कुनै जङ्गलबास गरे भने कुनैले मुसलिम धर्म ग्रहण गरे । नेपालको जङ्गलमा पसेका थारूहरू हुन् भने भारतको जङ्गलमा पसेका आर्यवासी जाति हुन् । नेपालको जङ्गलमा पसेका थारूहरू अरू कोही जाति नभई बुद्धको स्वजातीय शाक्यहरू भएको र भारतीय आदिवासीहरू बौद्धग्रन्थयी भएको हिजो आजका इतिहासकारहरूले प्रमाणित गर्दै आएका छन् । यस सम्बन्धमा ठूलो अनुसन्धान गर्नुमात्र होइन, जङ्गलमा पलायन भएका जातिहरूलाई आफ्नो पुर्खाहरूको गौरवभय ऐतिहासिक घटनालाई बोध गराई पुनः बौद्धधर्ममा दीक्षित गराउनु नेपाल तथा विश्वमा रहनुभएका सम्पूर्ण बौद्धहरूको ठूलो कर्तव्य हुन आएको छ । [कमशः]

★

नेपालबाट प्रकाशित बुद्धधर्मसम्बन्धी पहिलो मासिक पत्रिका

“आनन्दभूमि” को ग्राहक आन्दोलन भइरहेको छ, अतः यस पत्रिकाको ग्राहक बन्नुभई, अरूलाई पनि बनाउनुभई बुद्धधर्मको प्रचार प्रसार कार्यमा सहयोग गरिदिनुहुन विनम्र अनुरोध छ ।

ग्राहक शुल्क- वार्षिक ६०/- मात्र आजीवन १०००/-

नेपाली र नेपालभाषाको दुइटै पत्रिकाको ग्राहक बन्नुभएको खण्डमा रु. १००/-

मात्र लाग्नेछ एक प्रतिको रु. ६/-

व्यवस्थापक

आनन्दभूमि

प्राचीन गणतन्त्रात्मक राज्यव्यवस्थाका पतनका कारणहरू

स्रोत-भिक्षु सुदर्शन

शासनव्यवस्थाका दुई प्रसिद्ध स्वरूपमध्येमा एक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था हो। "गणतन्त्र" को अस्तित्व वैदिक युगमा अंकुरावस्था देखापरे तापनि ऐतिहासिक रूपमा पूर्ण गणतन्त्र राज्यहरू कहिलेदेखि देखापरेको छ भन्नु सजिलो छैन। आजको भारतीय उत्तरप्रदेश र बिहारप्रदेशमा त्यसबेला फँलिएका विभिन्न गणराज्यहरू भगवान् बुद्धको कालसम्म आएर कतै पूर्ण शक्तिशाली भए त कतै राजतन्त्रात्मक प्रभुत्वको छाया परिसकेका थिए, जस्तो कि पहिलोको उदाहरण—लिच्छवी गणतन्त्र र दोस्रोको उदाहरण स्वयं कपिलवस्तु हो। लिच्छवीगणराज्य समाप्त पार्न मगधका राजा बिम्बिसार-देखि प्रयत्न गर्दै आए, कपिलवस्तुका गणपति (राजा) लाई मानिसको प्राणदण्ड दिन कोशिल राजाको अनुमति आवश्यक भएको स्थिति भइसकेको थियो। यसरी वर्तमान भारतको उत्तरी प्रदेश र बिहारप्रदेशमा त्यस बेला फँलिएका गणराज्यहरूको प्रारम्भ कहिलेदेखि भएको हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुँदैन किनभने कतै यी राज्य पूर्ण शक्तिशाली बुद्धकालीन समयमा नै भइसकेका थिए भने त कतै दुर्बलावस्थामा पुगिसकेका थिए।

गणराज्यहरूको अरू क्षेत्र आजको भारतीय राज्य-स्थान र गुजरात प्रदेश हो। अंधक वृष्णा जस्ता राज्यको समासमय प्रयोग षाणिनिमा भएबाट यी क्षेत्रमा गणराज्यहरू छ शताब्दी इ० पू० सम्म देखापरेको प्रमाणित हुन्छ। यसको अर्थ यो होइन कि सर्व गणराज्य त्यति नै प्राचीन थिए किनकि धेरैपछि पनि नयाँ

गणराज्यहरूको अस्तित्व प्राभिर्भाव भएको देखिन्छ।

अतः गणराज्यहरूको उत्थान र पतन बारेको यस अस्पष्टताले गर्दा गणराज्यहरूको पतन बारेमा पूर्वतः एकै कारण, एकै समयको हुनु अस्वाभाविक देखिन्छ। विभिन्न गणराज्यहरू विभिन्न समयमा पतन भएका थिए र विभिन्न कारणहरूबाट भए भन्नु नै न्यायोचित हुनेछ तापनि सबै गणराज्य ५ औं शताब्दी इ. सम्म पूर्वतः लुप्त हुनुका कारणमा हुन सक्ने केही तथ्यहरू छन्—

के. पी. जायसवालले गणराज्यहरूको पतनको कारण राजतन्त्रात्मक साम्राज्यको प्रहार मान्नु हुन्छ। मगधको आक्रमणबाट लिच्छवीगणतन्त्रमा र कौशलको दबाव र मारबाट कपिलवस्तुमा दिनानुदिन गरिएका प्रहारहरू यसका उदाहरणहरू हुन्। परन्तु यसबारेमा अन्टेरेकर भन्नुहुन्छ, मौर्य साम्राज्यको पतनपछि फेरि लिच्छवीहरू सशक्त भएका थिए। समुद्र गुप्त स्वयं नै लिच्छवीहरूको सहयोगात्मक सहानुभूति लिनपरेको प्रमाण हो। डा. हितनारायण झा का अनुसार लिच्छवीहरू त्यस ठाउँमा भएको ले मात्र पुनः सशक्त भएको होइन, अपितु नेपाल पसेका मानदेवले समेत गुप्तहरूको आक्रमण गर्नु लिच्छवीहरू मौर्य र शुंग शासनपछि पनि भएको कुराको प्रमाण हो।

यस्तै जायसवालले गुजरात तराजस्थानमा फँलिएका गणराज्यहरू सिकन्दरको आक्रमणबाट कमजोर भए; शक र हूणको प्रहारबाट पूर्वतः विनाशिए तर यस कुराको

पनि हामी पूर्ण समर्थन गर्न सक्दौं किनभने कुमार गुप्तको समयमा झण्डै गुप्त साम्राज्य नै गणतन्त्रात्मक सत्ताले समाप्त हुन लागेको कुरा पुष्ट्यमित्तको आक्रमणबाट प्रमाणित हुन्छ । यसकारण गणतन्त्रात्मक राज्यको विनाशपछि पुनः उत्थान भएको तथ्यबाट प्रमाणित हुन्छ यो गणतन्त्रात्मक राज्यहरू विनाशिनका कारणहरूलाई देवीदत्त शुक्लले 'प्राचीन भारतमा गणतन्त्र' मा भन्नुभए जस्तै प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

प्रत्यक्ष कारण— मौर्य र शुंगको आक्रमणबाट उत्तर प्रदेश र बिहारमा फैलिएका गणराज्यहरू सदाको लागि समाप्त भएतापनि समाप्त गर्नको पहिलो अभ्यास हुनुमा कुनै शङ्का छैन त्यस्तै गुजरात र राजस्थानमा फैलिएका गणराज्यहरू सिकन्दरको आक्रमणबाट एक पटक लुप्त गरे । पुनः गणराज्य स्थापना भएतापनि यो समाप्ति पनि पुनः उत्थानपछि समाप्तिका लागि उदाहरण बन्नपुगे । यसरी सिकन्दरको आक्रमणबाट कमजोर तुल्याएका गणतन्त्रात्मक राज्यहरू गुप्तहरूको संरक्षणमा बस्नुपर्थो । अरि हूणहरूको बर्बर र आक्रमणपछि यी गणतन्त्रात्मक राज्यहरू पुनः देखा परेनन् ।

यसरी पाँचौं शताब्दीको अन्त्यसम्ममा लोप भएको गणतन्त्र पुनः १६४७ मा आएर देखापर्थो तर के यो पतनको कारण बाह्य आक्रमणमात्र हुन् त ? निसन्देह होइन ।

मौर्यआक्रमणपछि पुनः लिच्छवी शक्तिहीन भएको, सिकन्दर आक्रमणपछि पुनः गणराज्यहरू आभिर्भावपछि किन फेरि गणराज्यहरू १५ सय वर्षसम्म देखा परेन ? यसको कारण हो स्वयं गणराज्यहरूका आफ्ना वृद्धीहरू ।

यस गणराज्यका वृद्धीलाई समाजसँग सामन्जस्यता राखेर पुनः गणराज्य स्थापना गर्न नसक्नाको कारणलाई हामी प्रत्यक्षकारण भन्न सक्छौं ।

परोक्षकारणलाई पनि हामी विभिन्नरूपमा विचार गर्न सक्दौं ।

(१) गणराज्यको स्थापना पूर्ण जनतन्त्रको स्वरूप लोप हुँदै जानु यसको—प्रथम कारण हो— राजा वा गणपति पद पनि जनताबाट चुनेर होइन; बुढापछि छोरोमा जाने जस्तो पंक्ति भएर आउनु यसको पहिलो उदाहरण हो । जब राज्य प्रमुख वंशानुगत हुन्छ, चाहे जनताले अविश्वासको प्रस्ताव राखेर उसलाई च्युत गर्ने व्यवस्था किन नहोस् यो राजतन्त्रात्मक लक्षण जस्तो हुन्छ । यसपछि सेनापति पनि त्यस्तै पूर्ण चयनमा आएन । सिंहासेनापति पनि आफ्ना बुढापछि बनेको सेनापति हो ।

(२) गणतन्त्रमा मंत्रीहरू र अरू पदाधिकारीहरू संस्थागारबाट चुनेर प्रदान गरिने परम्परा पछि रहेन । राजाबाट नै वा गणप्रमुखको प्रभावमा पद दिइनु थाले । यसले गर्दा राजप्रमुख शक्तिशाली भए । उता पदाधिकारी योग्य हुनुभन्दा राजा वा प्रमुखको इच्छाबाट चुनिने भएको ले गणतन्त्रात्मक राज्यलाई नुकसान भयो ।

(३) गणतन्त्रमा आफैमा पनि केही वृद्धी नभएको होइन । जस्तो कुरा एक-दुई व्यक्तिमा सीमित नहुनु, संकटकालमा पनि बहुमतको निर्णयको बाटो हेरिनुपर्ने स्थिति हुनु, गणराज्यहरू सन्ताना राज्यमा विभाजित भएर विशाल राज्यको तुलनामा सेनाको दृष्टिबाट कमजोर हुनु यसका प्रमुख उदाहरणहरू हुन् ।

(४) सामन्तीस्वभाव वा प्रकृति गणतन्त्रात्मक शासनव्यवस्थामा आउनु यसको अर्को स्वयंमा कमजोरी आउनुको कारण हो "राजा" "उपराजा" जस्तै संस्थागारका सदस्यहरू पनि गएर ससाना क्षेत्रको अधिकार नपाएकाहरूमा ठूलो दमननीति अपनाउँदै जानुबाट जनसमर्थन गणतन्त्रले पाएन । पछि हुँदा राजतन्त्रात्मक

राज्यका सामन्तहरू केन्द्रीय नियन्त्रणमा रहेको हुनाले त्यति शोषक र क्रूरहुन सकेन जति कि गणतन्त्रात्मक शासनव्यवस्थाबिनाका सामान्तहरू शोषण गर्दथे । यसरी जनतामा सामन्तीप्रभावमा बस्नु नं परेमा गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाभन्दा राजतन्त्रात्मक व्यवस्था नं राम्रो हो भन्ने भावना जागेर आयो । जब गणतन्त्रमा जाभावनाको बलको शक्ति हुँदैन तब त्यसको पतनपछि स्थापनामा जनसहयोग नपाउनु स्वाभाविक हो । यसै कारण जनतामा गणतन्त्रात्मक व्यवस्थामा आस्था र प्रेम नभएको ले राजतन्त्रको प्रभाव र बाह्य आक्रमणबाट गणतन्त्र पतनपछि पुनः गणतन्त्र स्थापनामा जनताले सहयोग भरेन र पन्ध्र सय वर्षसम्म गणतन्त्रात्मक शासन देखापरेन ।

ब्राह्मणग्रन्थहरूमा राजतन्त्रको गुणगान गणतन्त्रको भन्दा धेरै भएको पनि एउटा यसको अर्को कारण हो । यसरी गणतन्त्रलाई सहयोगात्मक दृष्टि पनि अपर्याप्त भएपछि जनतामा गणतन्त्रप्रति प्रेम कम हुँदै जानु स्वाभाविक हो ।

(६) गणतन्त्रको प्रारम्भिक पतनका परोक्ष कारण वास्तवमा गणतन्त्रमा ७ अपरिहानीय धर्म पालन नहुनु पनि हो । भगवान् बुद्धले भिक्षु आनन्दलाई भन्नुभएको थियो, जबसम्म बुद्धजनको सम्मान हुन्छ, प्रवेणी पुस्तक र कानून वा विधिप्रति आस्थावान् हुन्छ, महिलाजनको सम्मान हुन्छ, ऐक्यबद्ध सई कास कार्यवाही गर्ने पद्धति हुन्छ, इमान्दार र स्पष्ट आलोचना हुन्छ तबसम्म

गणतन्त्रको पतन हुँदैन । वास्तवमा यो गणतन्त्रलाई स्थिर गरिराख्ने आधारभूत नीतिनिर्देशनमा गणराज्यले पूरा परिपालन गर्नु छोडियो अनि क्रमशः साम्राज्यवादी राजतन्त्रको षड्यन्त्र हुन सक्थो । अजातशत्रुको महामात्य वर्षाकार लिच्छवीगणतन्त्रमा पसेर सर्वप्रथम यी सप्त अपरिहानीय धर्मलाई नष्ट गर्न षड्यन्त्र गरेका थिए । त्यसपछि मात्र उसले अजातशत्रुलाई हमला गर्न गुप्त सूचना पठाए । यस कुराबाट प्रमाणित हुन्छ, गणतन्त्रात्मक राज्यको पतनका कारणहरू तिनीहरूका आफ्नै नैतिक आधार कमजोर हुँदैजानु हो ।

(७) वस्तुतः राजतन्त्रात्मक प्रमुख विदेशी आक्रमणबाट गणतन्त्रात्मक राज्यलाई विनाश गर्ने प्रथम प्रयत्न गरे, गणतन्त्रात्मक राज्यहरू एकपछि अर्कोबाट पुनः गणतन्त्र राज्य कायम गर्दै आउँदा पनि अन्ततः गणतन्त्रमा राजतन्त्रात्मक कार्यपद्धति आउनु, पदाधिकारीको चयनमा राजतन्त्रात्मक शैली हुनु, सामन्तवादप्रवृत्ति गणतन्त्रमा आउनु, ब्राह्मण धार्मिक साहित्यले गणतन्त्रलाई प्रश्रय नदिनु, विशेषतः गणतन्त्रका आधारभूत सात अपरिहानीय नीतिलाई उपेक्षा गर्नु परोक्ष कारणबाट कमजोर हुँदै गएको गणतन्त्र उठाउन सकेन, लुप्त भएको गणतन्त्र पुनः उत्थान गर्न सकेन । यसरी कारणहरूमा के. पी. जायसवालको भनाइअनुसार राजतन्त्रको साम्राज्यवादी शक्तिमात्र होइन, न त अम्बेडकरले भन्नुभएको अनुसार गणतन्त्रकै कमजोरी र लुटीमात्र हो अपितु यो दुबै कारणहरू हुन् ।

अमिताभ लोकेश्वरको पुराण

-चैत्यरत्न बुद्धाचार्य, भक्तपुर

परापूर्वकालमा भगवान् शाक्यमुनि राजा हुनुको गृह-कूटपर्वतमा विराजमान भई बस्नुभएको थियो। त्यहाँ कौडिष्य आदि श्रावकगणले भगवान्सँग धर्मको बारेमा चर्चा गर्नुस् भनी प्रार्थना गर्नुभयो। अनि आयुष्मान् आनन्दले भगवान् गौतमको मुखको बारे चर्चा गर्नुभयो। उसको प्रसंगमा भगवान्ले कल्प कल्प पहिलेका तथागतहरू मुखका प्रभा र सुन्दरताको बारे कुरा गरिरहेको थियो।

पहिले पहिले पनि धेरै बुद्ध भएर जानुभयो। बीपंकर बुद्धदेखि लिएर लोकेश्वरराज तथागतको धर्माकर भन्ने एक भिक्षु थियो। एक दिन धर्माकर भिक्षुले लोकेश्वर-राजको मुख हेरी आदरपूर्वक विन्ति गर्नुभयो, "प्रभु, मलाई पनि सम्यक्सम्बुद्ध हुने इच्छा भयो। मंले के गर्ने भने असाधारण बुद्धत्वलाभ गर्न सक्छ ? यो प्रार्थना सुनेर लोकेश्वरराजलाई तथागतले आज्ञा गर्नुभयो, "धर्माकर, तिमी आफ्नै छानेर लेऊ। कस्तो किसिमको गुणले युक्त बुद्धक्षेत्र मनपर्छ।" धर्माकरले बुद्धक्षेत्रको बारे केही नजानेर बुद्धक्षेत्रको बुद्धत्वबारे लोकेश्वरराजले कौटानकोटीवर्षसम्म धेरै बुद्धक्षेत्रको गुण सम्झी धर्माकर भिक्षुले लोकेश्वरराज तथागतलाई विन्ति गर्नुभयो। प्रभु, तपाईंले कति बुद्धहरूको बुद्धक्षेत्र हुनुपर्छ भनी विन्ति भाव गर्नुभयो अतएव त्यस्तै नै प्रणिधान गर्नुभएमा तपाईं प्रणिधान हुनुपर्छ, अनि पछि आउनुहुने बोधिसत्त्वहरूले तपाईंको बुद्धक्षेत्रमा अवतार लिने इच्छा गर्नुभई लोकेश्वरराजले आज्ञा भएको वचन सुनेर धर्माकर भिक्षुले तथागतको सामु यही प्रणिधान गर्नुभयो। "म बुद्धस्थान देव मनुष्यबाहेक तिर्यक्योनि प्रेत असुरयोनिबाट जन्मेको प्राणी नहोस्" भनी कामना गर्नुभयो। त्यस बुद्धक्षेत्रमा जन्म लिन आउन अरू योनिबाट जन्म लिन नआई धेरै

प्रतिभा र तेज हुने सुवर्णवर्णको हुनुपर्छ। दिव्यचक्षु ज्ञान ज्ञाति स्मरण आदि र ऋद्धि वसिता पूर्ण भई क्षणभरमा नै सम्पूर्ण लोकधातुको उद्धार गर्न सक्ने हुनुपर्छ। म यो भन्ने परिग्रहसंज्ञा नहुने हुनुपर्छ। अर्हत्त्व प्रत्येक बुद्धत्व लाभ गर्नसक्ने हुनुपर्छ। प्रणिधानबाहेक सर्वजको आयु-स्थिर हुनुपर्छ। अकालमृत्यु नहुनुपर्छ। मेरो बुद्धक्षेत्रमा अकुशलको नाममात्र पनि नहुनुपर्छ। जुनसुकै लोकमा बस्ने भएपनि मेरो नाम जसले भक्तिपूर्वक लिन्छ त्यो व्यक्तिलाई मरणासन्न वेलामा म गएर मेरो बुद्धक्षेत्रमा ल्याउन सक्ने हुनुपर्छ, यदि तिमीहरूलाई तिमीहरूको प्रणिधानअनुसार बुद्धत्व, प्रत्येक बुद्धत्व अवैतकत्व फल प्राप्त गराइदिन नसकुन्जेल म सम्यक संबुद्धत्वलाभ नगरेको हुनुपर्छ। भनी ४६ प्रकारको प्रणिधान धर्माकर भिक्षुले लोकेश्वरराज तथागतसामुले प्रकट गर्नुभयो। त्यस्तै प्रकारले प्रणिधान गरी कल्पानकल्पकोटि वर्षसम्म उहाँले बोधिचर्या पालन गरी आफ्नो प्रतिज्ञा पूरा गर्नुभयो।

वर्तमानमा उहाँ पच्छिमदिशातिर सम्पूर्ण गुणले युक्त भएको सुखावतीभुवनमा विराजमान हुनुभएर बस्नु भएको छ। उहाँको प्रणिधानको फल यति उति छ भन्ने प्रमाण नै अनगिन्ती भएको कारणले उहाँलाई "अमिताभ" भनेको हो। फेरि यति आयु छ भनी कौटान नभएको कारणले अमितायु भनी प्रसिद्ध भएको हो।

वहाँ 'आर्यावलोकितेश्वर' महास्थान प्राप्त हुनु हुने नै बुद्धजना बोधिसत्त्व र अग्रश्रावकले प्रणिधान गर्नुभएको यस लोकबाट सुखावतीभुवनमा बस्नुभएको हो, भनी शाक्यमुनि भगवान्ले आनन्द भिक्षुको मुखवर्णको बारेमा आज्ञा गर्नुभयो। यो "स्वयम्भू पुराण" को गुणकारण्डव्यूह १०८ श्री लोकेश्वरमा उल्लिखित छ।

बौद्ध प्रतिनिधि

बुद्धपूजा

२०५२ जेष्ठ ३०, काठमाडौं-

आनन्दकुटीबिहारमा प्रत्येक महिनामा पूर्णिमाका दिन हुने बुद्धपूजा यस पटक पनि भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविरसमक्ष शीलप्रार्थना भई सम्पन्न भयो। सो बेला बमबिाट आउनुभएका भिक्षु विशुद्धाचार्यले धर्मदेशना गर्नुहुँदै भगवान् बुद्धद्वारा प्रतिपादित चतुरार्यसत्यको विषयमा विशद व्याख्या गर्नुभयो। सदा झं जलपान र भिक्षुहरूमा भोजन प्रदानसमेत गरिएको सो समयमा अष्टपरिष्कार दानप्रदान पनि भएको थियो।

स्वागत कार्यक्रम

२०५२ असार ३, काठमाडौं-

ज्ञानमाला भवनखलः स्वयम्भूले लुम्बिनी विकास कोषका नयाँ पदाधिकारीहरूको सम्मानमा स्वागत तथा बधाइ ज्ञापन कार्यक्रमको आयोजना गरियो।

उप-सङ्घनायक भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविर तथा आचार्य भिक्षु कुमारकाश्यप महास्थविर प्रमुख अतिथि हुनुभएको स्वागत तथा बधाइज्ञापन समारोहको सभापतिको आसनबाट इतिहासविद् बौद्धविद्वान् भुवनलाल प्रधानले नव पदाधिकारीहरू उपाध्यक्ष भिक्षु अश्वघोष महास्थविर, सदस्यसचिव विमलबहादुर शाक्य, सदस्यहरू नेपाल पुरातत्त्व विभागका महानिर्देशक खड्गमान श्रेष्ठ, प्रा. सुवर्ण शाक्य, श्यामसुन्दर शेर्पा तथा श्रीमती अष्टलक्ष्मी शाक्यहरूलाई पवित्र खातागा प्रदान गरी स्वागत तथा बधाइ ज्ञापन गर्नुभयो।

उप-सङ्घनायक अनिरुद्ध महास्थविरबाट "बोधिमत्" बाल्नुभई शील प्रार्थना समेत भएको सो बेला उपाध्यक्ष भिक्षु अश्वघोष महास्थविरले लुम्बिनीनिकासप्रति आशंकाको दृष्टिले हेरेको, विकास कार्यप्रति सरकारको उपेक्षाभाव, ढीलासुस्ती, कर्मचारीतन्त्रदेखि विदेशी दातृसंस्थाहरू वाक्क भएर कुरा काटेको विचार प्रकट गर्नुभयो।

सदस्यसचिव विमलबहादुर शाक्यले लुम्बिनी विकास कोषको आर्थिक अनियमितता रोक्नुपर्ने, कोषको एक करोड १० लाख बजेटमा बचत गरी कोषको आफ्नो भवन खडा गर्ने र बचत रकम लुम्बिनी विकास कार्यमा खर्च गर्न सोचेको कुरा भन्नुभयो। साथै उपाध्यक्षबाट पियन भएर काम गर्ने निर्देशन भएअनुसार आफू लागेको कुरा पनि प्रकट गर्नुभयो।

अर्का वक्ता खड्गमान श्रेष्ठले लुम्बिनी मायादेवीको मन्दिर उत्खननबाट प्राप्त इसापूर्व पाँचौं चौथो शताब्दीमा सिद्धार्थको जन्म भएको थलो लुम्बिनी नै हो भन्ने ऐतिहासिक प्रमाण फेला परेको कुरा बताउनुभयो।

श्रीमती अष्टलक्ष्मी शाक्यले लुम्बिनी विकासमा सबै बौद्धहरू एक ढिक्का भएर लाग्नुपर्छ अनि मात्र विकास हुन्छ भन्नुभयो।

उक्त कार्यक्रममा का. वा. अध्यक्ष शान्तरत्न शाक्यले स्वागतभाषण र धन्यवाद ज्ञापन कोषाध्यक्ष शान्तकुमार चित्रकारले गर्नुभएको थियो। सभा संचालन सचिव किरणकुमार जोशीबाट भएको थियो।

साप्ताहिक बुद्धजयन्ती कार्यक्रम

२०५१ जेठ २५, ललितपुर-

२५३६ श्री बुद्धजयन्ती स्थानीय बौद्ध विहारसङ्घ ललितपुरद्वारा साप्ताहिक कार्यक्रम राखी सम्पन्न गरेको छ । सो बेला बुद्धिराज वज्राचार्यको सभापतित्वमा भएको समारोह मन्त्री चन्द्रप्रकाश मनालीले सुकुन्दा मादीप प्रज्वलन गरी शुभारम्भ गर्नुभएको थियो । प्रा० आशाराम शाक्यबाट स्वागतभाषण, डा० रामछायामान अमात्य, नगरप्रमुख बेखारत्न शाक्य, पूर्व सांसद् रघुजी पन्तबाट मन्तव्य र नेमरत्न वज्राचार्यबाट धन्यवाद ज्ञापन भएको सो बेला स्वागतगान, 'बुद्धरश्मि' क्यासेट विमोचन, ल.पु. न.पा. बाट बौद्धविहार युवा समूहलाई सफाइ सामान हस्तान्तरण, स्वयम्भूको चैत्यप्रतिमा रूपकुमार शर्मालाई, आशाकाजि शाक्य तथा रत्नभाइ शाक्यलाई अमिन्दनपत्र प्रदान र बुद्धघोष महास्थविरबाट धर्मदेशना एवं स्वयम्भू ज्ञानमाला रुजनखलःबाट भजन प्रस्तुत गरिएको थियो ।

प्रा. वि. स्तरीय बौद्ध हाजिरीजवाफ

प्रतियोगिता

२०५२ वैशाख ३१, कास्की-

सर्वार्थसिद्ध गौतम बुद्धको २५३६ श्री जयन्तीको उपलक्ष्यमा घाचोक स्थिति माछापुच्छ्रे युवा बौद्ध समूहद्वारा प्रा. वि. स्तरीय अन्तर्विद्यालय हाजिरी जवाफ प्रतियोगिता गरियो । सो प्रतियोगितामा मेघराज प्रा. वि. प्रथम र हिमालय आवासीय स्कूल द्वितीय भएका थिए । विजय गुरुङको सभापतित्वमा भएको समारोहमा गा. वि. स. का अध्यक्ष तोयनाथ लम्सालद्वारा पुरस्कार वितरण गरिएको थियो । सो बेला पंचशीलपाठ, बुद्धपूजा र शान्तियान्त्रा गरिएको थियो ।

मानन्दभूमि

यसरी नं. अनू विश्वशान्तिस्तूपमा बुद्ध जयन्ती मनाई बुद्धपूजा र शीलप्रार्थना गरिएको थियो ।

ध्यानशिविर संचालन गर्न समिति गठन

२०५२ जेठ ६, कास्की-

स्थायी एवं व्यवस्थित किसिमले ध्यानशिविर संचालन गर्न भिक्षु सुभद्रको धर्मानुशासकत्वमा यहाँको धर्मशीला बुद्धविहारसँग सम्बद्ध विभिन्न संघसंस्थाहरूका प्रतिनिधिहरूको सभाद्वारा एक समिति गठन गरिएको छ । विश्व शाक्य संयोजक रहेको तदर्थसमितिको रूपमा गठन भएको सो समितिका सदस्यमा भिक्षु श्रद्धानन्द, जुद्धजंग थापा, विमल उदास र नीलकण्ठ उदास रहनुभएको छ ।

बुद्धको प्रतिमासहित शान्तियान्त्रा

२०५२ वैशाख ३१, बागलुङ-

२५३६ श्री बुद्धजयन्ती बुद्धप्रतिमासहित शान्ति पदयात्रा गरी यहाँको जानोदय बुद्धविहारको आयोजनामा सम्पन्न भयो । शीलप्रार्थनाबाट शुरू भएको सो समारोहमा मंगलप्रसाद शाक्यको सभापतित्वमा भएको थियो । सो बेला बौद्ध क्रियाकलापसंबन्धी विभिन्न प्रतियोगिताहरू पनि संचालन गरिएका थिए ।

बुद्धजयन्ती मनाइयो

२०५२ वैशाख ३१, संखुवासभा-

यहाँको धर्मोदयसभा शाखा र बोधिसत्त्वविहार चैनपुरको संयुक्त आयोजनामा २५३६ श्री बुद्धजयन्ती समारोह ६९ सदस्यीय समारोहसमिति खडागरी प्रमोद शाक्यको अध्यक्षतामा साप्ताहिक कार्यक्रमसहित बुद्धजयन्ती मनाइयो । बुद्धपूजा, शीलप्रार्थना, धर्मदेशना, भलिबल प्रतियोगिता, फूटबल प्रतियोगिता, हाजिरीजवाफ, प्रवचन गोष्ठी, बुद्धमूर्ति र तस्वीर प्रदर्शन प्रतियोगिता, साहित्य, संगीतगोष्ठी र शोभायात्रा गरी संपन्न भएको सो कार्यक्रममा चन्द्रज्योति शाक्य, धरानका सुभाष

शाक्य, सुमनादेवी शाक्य, मुना शाक्य, सुधन शाक्य यज्ञप्रसाद गुरागाई र त्रिलोक शाक्यले बुद्धधर्म र क्रिया-कलापविषयमा आ-आफ्नो विचार व्यक्त गर्नुभयो । सो बेलाको भलिबल प्रतियोगितामा समाजसेवा युवा क्लब प्रथम र शा. नि. के. क्लब टोम द्वितीय भएका थिए भने फूटबलमा संखुवासभा बहुमुखी क्याम्पस प्रथम र सरस्वती मा. वि. द्वितीय भएका थिए । बुद्धमूर्ति र तस्वीर प्रदर्शनीमा केशव ताम्राकार पुरस्कृत हुनुभएको थियो ।

समावेदना !

२०५२ आषाढ १९, काठमाडौं-

धेरै समय अघिदेखि बुद्धधर्मको क्षेत्रमा अप्रसर भई आनन्दकुटी दायक सभा, ज्ञानमाला भजनखलः आदिमा सक्रिय योगदान प्रदान गरेका बुद्धजयन्ती समारोह समिति, काठमाडौंका कोषाध्यक्ष उपासक शाक्यमुनि सिद्धाकारको असामयिक निधनमा यहाँको बुद्धजयन्ती समारोह समितिद्वारा एक शोकसभा गऱ्यो । समितिका अध्यक्ष भिक्षु सुदर्शन महास्थविरले सभापतिको आसनबाट मरणानुस्मृतिभावनामाथि प्रकाश पार्दै दिवंगत सिद्धाकारको जीवनीमाथि आफ्नो परिचयका शब्दहरू व्यक्त गर्नुभयो । एक मिनेट मौनधारण गरी श्रद्धाञ्जली व्यक्त गरिएको सो सभामा दुःखसन्तप्त परिवारप्रति समवेदनाको प्रस्ताव पनि पारित गरियो ।

चन्दा प्राप्त भयो ।

२०५१ आषाढ २०, काठमाडौं-

यहाँको आनन्दकुटी विहारमा निर्मित श्रीलंका चैत्यको चारैतिर फलामको बार राख्नको लागि आनन्दकुटी निवासी भिक्षु कुमार काश्यप महास्थविरबाट रु. १४००१- र भिक्षु धम्मज्योतिबाट रु. ५००१- गरी

रु. १९००१- चन्दा प्राप्त भएको छ ।

तालिम सम्पन्न

२०५२ आषाढ १, ललितपुर-

लोटस रिसर्च सेन्टरको आयोजनामा सञ्चालित दुई हप्ताव्यापी अनुसन्धानविधि तालिम डा० वज्रराज शाक्यको सभापतित्वमा सम्पन्न भयो । प्रमुख अतिथि पं० हेमराज शाक्यद्वारा प्रशिक्षार्थीहरूलाई प्रमाण-पत्र वितरण गरिएको सो बेला सह-प्राध्यापक डा० भद्ररत्न वज्राचार्यद्वारा २४ जना प्रशिक्षार्थीलाई तालिम दिनु-भएको सो तालिमको उपलब्धि विषयमा व्यवस्थापक सो० बी० वज्राचार्य र सहभागीका तर्फबाट शोभानानी शाक्य र राजेश शाक्यबाट आ-आफ्नो मन्तव्य व्यक्त गरिएको थियो ।

स्वास्थ्योपचार

२०५२ अषाढ ८, थाइलैंड-

मुटुको दायाँ धमनीको एक ठाउँमा र बायाँ धमनीको दुई ठाउँमा कोलोस्टर बढ्नाले रक्त संचालनमा अवरोध आई मुटु दुख्ने र सास फेर्न कठिन हुने रोग लागेका भिक्षु सुमंगल महास्थविर उपचारार्थ थाइलैंडको बंककमा गई उपचार गर्नुभएकोमा यहाँको स्वास्थ्यमा सुधार आएको छ । धमनिहरूको बाधा हटाउन उपचार गर्दा पनि सफल नभएको देखिएपछि दोस्रोचोटिको उपचारमा Metallic Stent राखी उपचार सफल गराइएको छ । नयाँ प्रविधिका यस उपचारलाई Percutaneous transluminal Coronary Angioplasty भनिन्छ । यो उपचार डा. श्री वसान बाट चूलाहांकरण अस्पतालमा भएको थियो । उपचारका लागि संघराजा भिक्षु फा. ज्ञानसंवरबाट आवश्यक सम्पूर्ण खर्च व्यहोर्नुभएको थियो ।

→◀

“अनिच्चावत संखारा उप्पाद वय धम्मिनो
उपज्झित्वा निरुज्झन्ति तेसं उपसमो सुखो”

समवेदना

बुद्ध जयन्ती समारोह समितिको कोषाध्यक्ष, आनन्दकुटी दायक सभाका सचिव तथा पहिलो देखि ज्ञानमाला भजनका साथै विभिन्न धार्मिक तथा सामाजिक संघ, संस्थाहरूमा सेवा गर्दै आउनु भएका श्री शाक्यमुनि सिखाकार अल्पायु मै दिवंगत हुनु भएकोले हामी अति मर्माहत भएका छौं । साथै उहाँ निर्वाण मार्गमा पुगोस् भन्ने कामना गर्दै उहाँको परिवारजनलाई हार्दिक समवेदना प्रकट गर्दछौं ।

बुद्ध जयन्ती समारोह समिति
आनन्दकुटी दायक सभा

स्वयम्भू, काठमाडौं

आषाढ पूर्णिमाको हार्दिक शुभकामना !!!

आनन्दकुटी विहार गुठी स्वयम्भू

यस आनन्दकुटी विहार गुठीको नयाँ प्रकाशन

❁ **AWAKE ! BUDDHISTS OF NEPAL**

- N. B. Bajracharya

❁ **THE STORY OF PRINCE SIDDHARTHA**

-- R. B. Bajracharya

साथै यस विहार गुठीबाट प्रकाशित
बौद्ध धर्म सम्बन्धी पुस्तकहरूको लागि सम्पर्क राख्नुहोस् ।

आनन्दकुटी विहार

स्वयम्भू, काठमाडौं

पोष्ट बक्स नं. ३००७, फोन: २७१४२०